

sten

EN TIDNING FRÅN SVERIGES STENINDUSTRIFÖRBUND

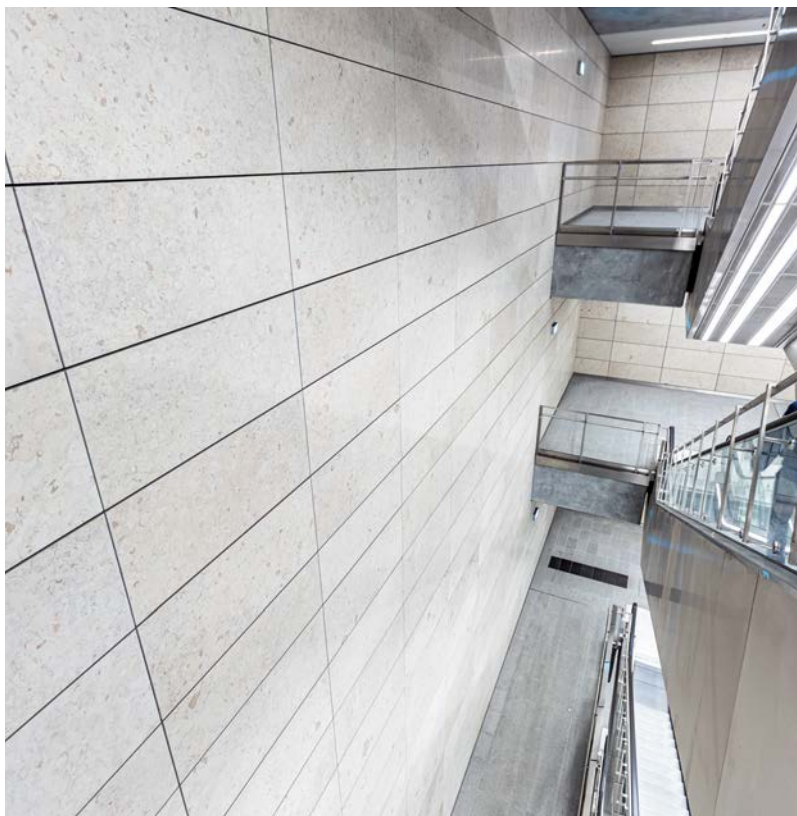
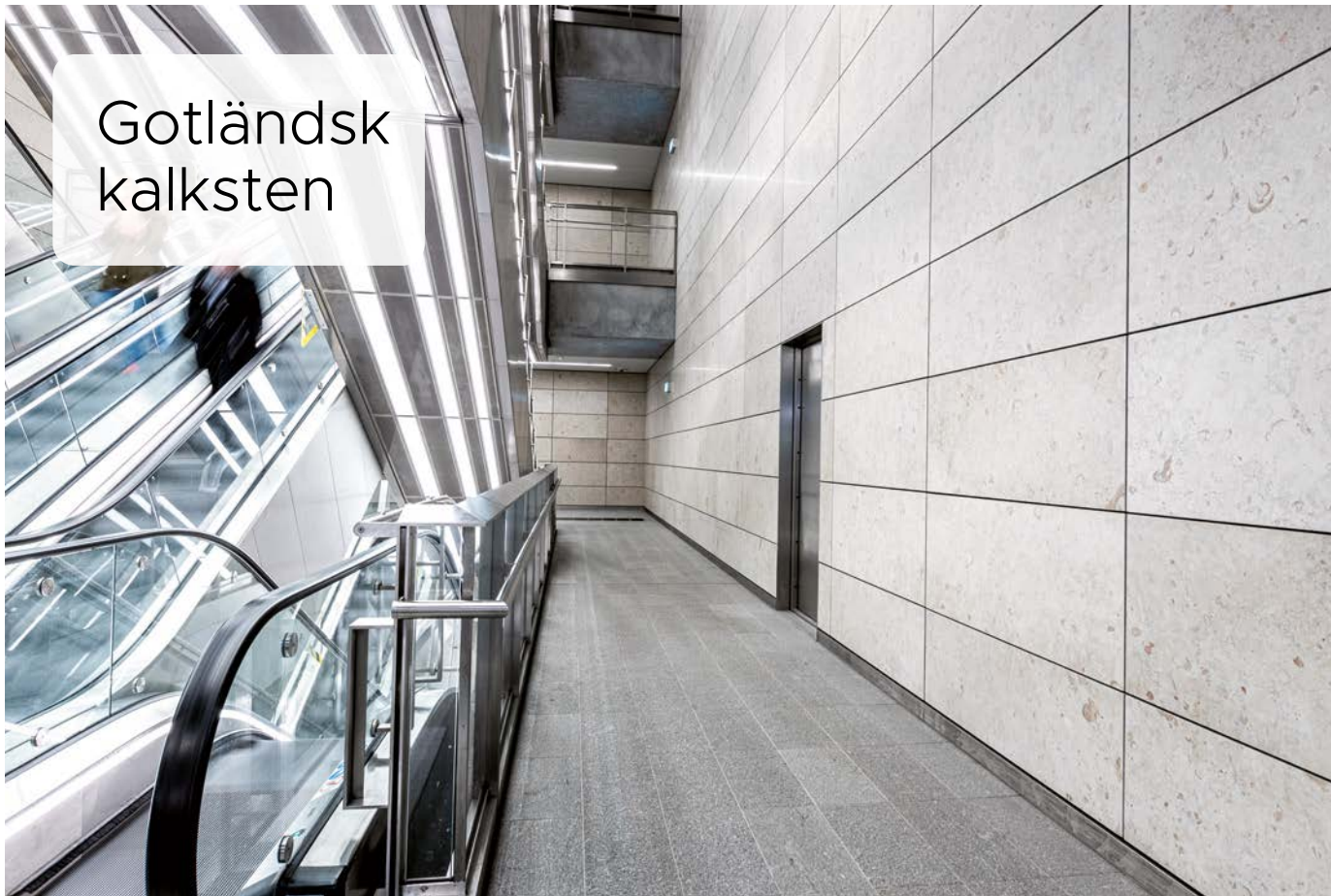
NUMMER 03 OKTOBER 2021

Nejra Lagumdzija,
Pia Englund och Hannah
Marschall på Tengbom
tar KTH till nästa nivå

UPPTRAPPAT

STORA TORG I ESLÖV STENSKULPTURERNA OCH TIDEN ORSA STENHUGGERI
GOD STENEKONOMI NYA KÄRRTORPS TORG HAVSKÄNSLA I HELSINGBORG

Gotländsk kalksten

Ett exempel är Cityringen, cirkelringen i Köpenhamns tunnelbana. En av de 17 stationerna längs ringens dragning, Marmorkirken, har kläts i kalksten från brottet i Norrvange på Gotland, där stenen bryts exklusivt av Slite Stenhuggeri AB.

SLITE STENHUGGERI AB

www.slitesten.se

Box 52, SE-624 22 Slite | Telefon +46 (0)498 22 03 49 | Fax +46 (0)498 22 22 50

INNEHÅLL

NUMMER 03 OKTOBER 2021

STÖRRE VISDOM 10

Stenentreprenören Tulsa Jansson har återvänt till filosofin och är nu aktuell med en ny bok om vägen till större visdom.

SAMTIDENS VITTNEN 12

Skribenten Petter Eklund tar oss med på en historisk rundvandring bland stensulpturer – formade av sin samtid.

KÄRRTORPS MÖNSTER 18

Nya Kärrtorps torg återknyter till 1950-talets Stockholmsstil med en stenläggning som breder ut sig likt mönstrade salongsgolv.

ESLÖVS NYA TYNGDPUNKT 22

Nya Stora torg i Eslöv är ett koncentrat av stadens historia där stenen har förändrat själva platsens gravitation.

KTH:S NYA KNUTPUNKT 26

Nya Mimers trapp på KTH Campus i Stockholm är både en entré och en mötesplats där stenarbetena binder samman – och löser upp – områdets gränser.

HAVSNÄRA HELSINGBORG 30

Naturstensbeläggningen vid nya Ångfärjeparken i Helsingborg har fått flera bearbetningar som ger en naturlig övergång från hav till land.

FAMILJEFÖRETAGET 34

29-åriga Caroline Lenner är tredje generationen som håller i rodret på familjeföretaget Orsa Stenhuggeri.

STENPRISFINALISTERNA 38

Fyra urstarka finalister gör upp om Stenpriset 2021!

GOD STENEKONOMI 42

Vi går till botten med den långsiktiga kalkylen som visar att natursten ger ett betydligt högre ekonomiskt värde än andra materialval – och dessutom är betydligt bättre för miljön.

PÅ OMSLAGET

Nejra Lagumdžija, Pia Englund och Hannah Marschall på Tengbom.

FOTO: ANNA WYN-JONES FRANK

I VARJE NUMMER

Ledare 04

Kort & gott 06

K-sten: Västerås

nya stadshus 08

Nyhet: Utredningskrav slår hårdare mot små företag 40

Krönikan 44

Fråga Stens sakkunniga 46

Marknaden 48

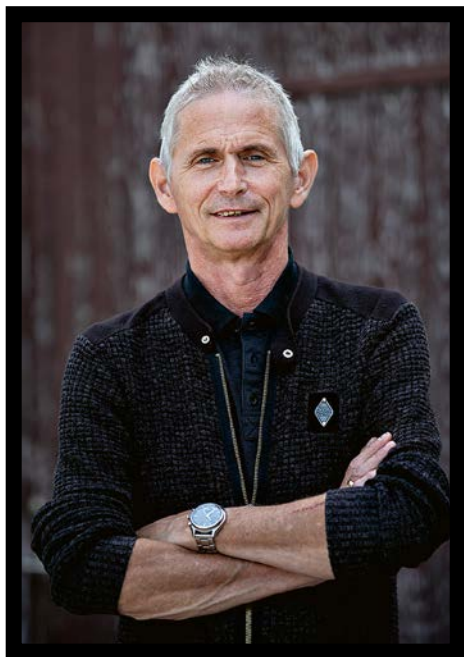
12

34

FOTO: LARS DAREBERG

En ny tid väntar

Vi har återkommande skickat ut enkäter till våra medlemsföretag under tiden som pandemin har pågått. Dels för att få en bild av hur branschen har påverkats, dels för att kunna förbereda oss för tiden efter pandemin.

Den senaste – och sannolikt sista – enkäten vänder sig till företag som i huvudsak är verksamma inom utemiljö, vilket också är temat för detta nummer. I stora drag bekräftar enkäten bilden i tidigare enkäter. Vår bransch mår bra, och en klar majoritet av medlemmarna har genomlevt pandemin med ökade omsättningar.

Det känns tryggt att veta när vi i slutet av oktober åter samlar branschen för att under våra årliga medlemsdagar planera och diskutera framtiden. Väl mött i Halmstad!

VI BERÖR ÄVEN Cementakrisen i detta nummer eftersom den påverkar oss indirekt, i synnerhet de medlemmar som bedriver täktverksamhet. Den som följer debatten inser hur komplex frågan är. Samhället påverkas i flera led, från miljö till byggprojekt och arbetstillfällen.

För oss i stenindustrin påminner krisen om de ökade kraven i miljöutredningar, där ökade kostnader slår extra hårt mot mindre företag. Läs gärna Mats-Ola Ericssons, vd för Borghamns Stenförädling, krönika på sidan 44. Den ger en bra bild av de utmaningar som många står inför.

VI PRESENTERAR DE fyra semifinalisterna till Stenpriset 2021 på uppslaget 38-39. Samtliga är projekt som än en gång visar vilken bredd vår bransch representerar. Passa också på att fördjupa er i artikeln om stenens ekonomi (sid 42-43). Den understryker än en gång att sten är en långsiktig investering som inte förlorar i värde.

I vår serie om familjeföretagen i stenindustrin har vi nu kommit fram till Orsa Stenhuggeri där Caroline Lenner, 29, just har tagit över. Hon efterlyser ett kvinnligt nätverk i branschen, något vi borde ha startat för länge sedan. Stenindustrin ska vara en bransch för alla.

Trevlig läsning!

KAI MARKLIN, ORDFÖRANDE SVERIGES STENINDUSTRIFÖRBUND, kai@sten.se

sten.

Nr 3 oktober 2021 • Årgång 83
Sveavägen 100,
S-113 50 Stockholm
www.sten.se
ISSN 0346-1866

Ansvarig utgivare

Kai Marklin
kai@sten.se

Utgivare

(Även prenumurationsärenden)
Sveriges Stenindustriförbund
Industrigatan 6
SE-291 36 Kristianstad
info@sten.se • www.sten.se
Telefon: +46-(0)44 20 97 80
Fax: +46-(0)44 20 96 75

Redaktionsnämnd

Mats-Ola Ericsson,
Pernilla Löfgren,
Jörgen Lundgren.

Produktion

Lovstrom Content.
Redaktör Peter Willebrand
peter.willebrand@lovstromcontent.se
Adress: Sveavägen 100,
S-113 50 Stockholm.
Grafisk form Karin Nyman.

Annonsbokning

Kai Marklin
Tel: +46-(0)70 594 71 95
annons@sten.se

Tryckeri

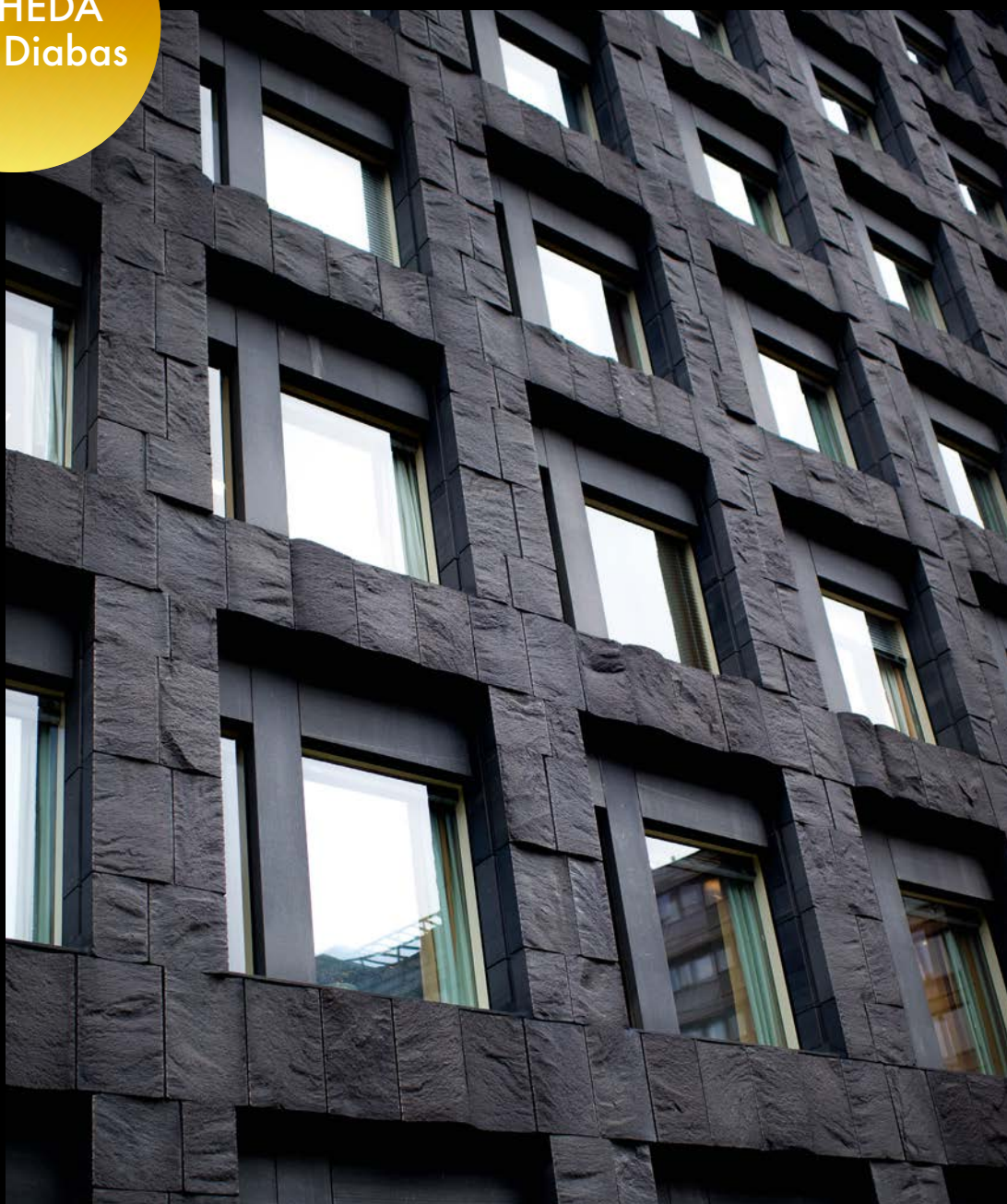
Puna Musta, Finland

Trycksak
4041-0619

ÅRETS STEN 2021

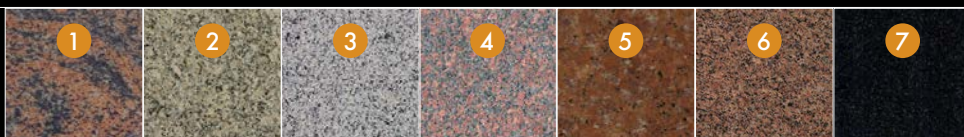
MOHEDA Svart Diabas

Riksbanken, Stockholm

Hallindens
GRANIT
sweden

HALLINDENS GRANIT AB
Stenbrottet Skarstad 501, 454 92 Brastad
Tel +46(0)523 411 55
info@hallindensgranit.se

1. SVENSTORP Hallandia 2. TOSSENE Grå Bohus 3. SILVER Grå Bohus 4. SKARSTAD Röd Bohus 5. TRANÅS Original 6. BROBERG Röd Bohus 7. MOHEDA Svart Diabas

kort & gott.

Tipsa oss! Känner du till ett intressant stenprojekt? Hör gärna av dig till Stens redaktör Peter Willebrand.
peter.willebrand@lovstromcontent.se

FOTO: BENGT OBERGER/CREATIVE COMMONS

STEN I STAN:

La storia della terra

▼ Skulpturen *La storia della terra* (Jordens historia) vid entrén till Marievik och Liljeholmskajen i Stockholm är skapad av det tyska konstnärsparet Anna-Maria Kubach-Wilmsen och Wolfgang Kubach.

Verket invigdes 2001 och består av sex böcker på ett fundament. Det är hugget i graniter i olika kulörer hämtade från fem kontinenter. Den röda boken är i svensk Bohusgranit, den enda europeiska sten som använts i skulpturen.

Varianter av skulpturen i mindre skala finns vid Trump Tower i New York i USA och utanför Bibliothèque municipale i Lyon i Frankrike.

AALTOS MARMORPRAKT BEVARAS

▼ Skanska har fått uppdraget att renovera Finlandiahuset i Helsingfors. De ljusa interiörerna med marmurväggar, golv i natursten och stora fönster ska renoveras till sin forna prakt. Kontraktet är värt närmare 900 miljoner kronor och projektet, som omfattar totalt cirka 30 700 kvadratmeter, ska vara klart 2024. Byggnaden ritades ursprungligen av arkitekten Alvar Aalto och stod färdig 1971.

”Det är banal planestetik som vi sett förut och som lämpar sig dåligt för platsen. Förslaget är snarast en slags potpurri av olika idéer, en form av torgpopulism som lyckats förföra styrande politiker i beslutande nämnder.”

Landskapsarkitekterna **Bengt Isling** och **Anders Kling** sågar i Arkitekten det så kallade medborgarförslaget för Östermalmstorg som har tagits fram av Alexander Wolodarski för Nätverket Östermalms vänner.

Arkitekturinspirerat

▼ Svenska Talvikki designar och tillverkar smycken i metall och stenar som serpentin, howlit och granit. Inspirationen kommer från konstens värld, och arkitektens – från minimalism till brutalism. Smyckena är handgjorda i material som har valts med hänsyn tagen till både miljö och arbetsvillkor. Smyckena säljs i den egna webbshoppen (talvikkistore.com). Dessutom finns ett begränsat sortiment hos Designorget.

Kahn
Serpentine
Bracelet.

Världsunik robot rensar tuggummin

▼ Uppsala kommun har under hösten inlett ett projekt där en robot rensar bort utspottade tuggummin från markbeläggningen vid Resecentrum. Enligt kommunen är den specialbyggda roboten – som även avlägsnar klotter och smuts – unik.

– Roboten är egentligen tillverkad för att tvätta svinstall. Den har kopplats samman med en så kallad multiwasher som tar bort klotter, men munstycket från multiwashern har nu monterats på roboten i stället, säger David Berg, delprojektledare vid Uppsala kommun till SVT Uppland.

GOTT OM STEN-ARBETEN PÅ GATOR & TORG

SVERIGES STENINDUSTRIFÖRBUND har under året genomfört flera medlemsenkäter för att få en bild av hur pandemin har påverkat branschen. Medlemmarna är allt från brytande företag till företag som producerar gravvårdar.

Den återkommande bilden är att företagen – oavsett inriktning – har upplevt en ökad efterfrågan och i väldigt liten grad påverkats av pandemin.

Den senaste enkäten gick ut i augusti och september till medlemmar som främst arbetar med utemiljöprojekt, som gator och torg. 92 procent av de svarande uppger att omsättningen ökade under det senaste året, och 85 procent tror på fortsatt ökning. Ingen tror på en nedgång.

– Det är en grupp som både visar starkast tillväxt och ser mest positivt på framtiden bland medlemmarna, säger Kai Marklin, ordförande för Sveriges Stenindustriförbund.

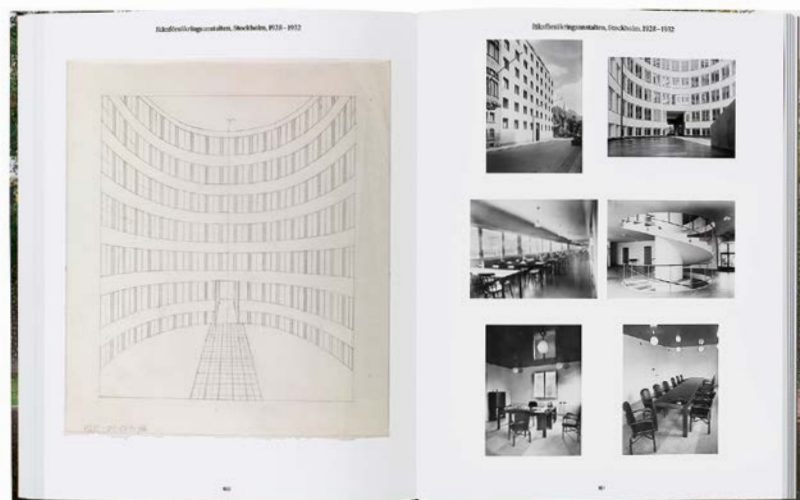
– Förklaringen ligger sannolikt i att många är anlitade i långsiktiga och stora infrastrukturprojekt, som Slussen. Många städer står också inför stora förändringar av sin utemiljö, bland annat för att kunna anpassa sig till en förtätning och klimatförändringar med ökad nederbörd. Det innebär en ökad efterfrågan på svensk natursten, inte minst när torgytor som anlades för 40–50 år sedan ska göras om.

I ENKÄTEN FÅR medlemmarna också lyfta fram frågor som de vill att förbundet ska fokusera på i framtiden.

– De vill bland annat att vi fortsätter att jobba hårt med frågor om hållbarhet och miljö. När beslutsfattarna nu allt oftare pratar om betydelsen av en cirkulär ekonomi är svensk natursten det bästa alternativet. Man efterfrågar även en modernisering av hur stenmaterial framställs i språk och skrift, att vi ska titta på hur andra branscher jobbar.

Rekrytering är en annan återkommande fråga.

– Överlag handlar det alltså om frågor som ytterligare kan underlätta möjligheten att möta en ökad efterfrågan, säger Kai Marklin.

Länge leve Lewerentz

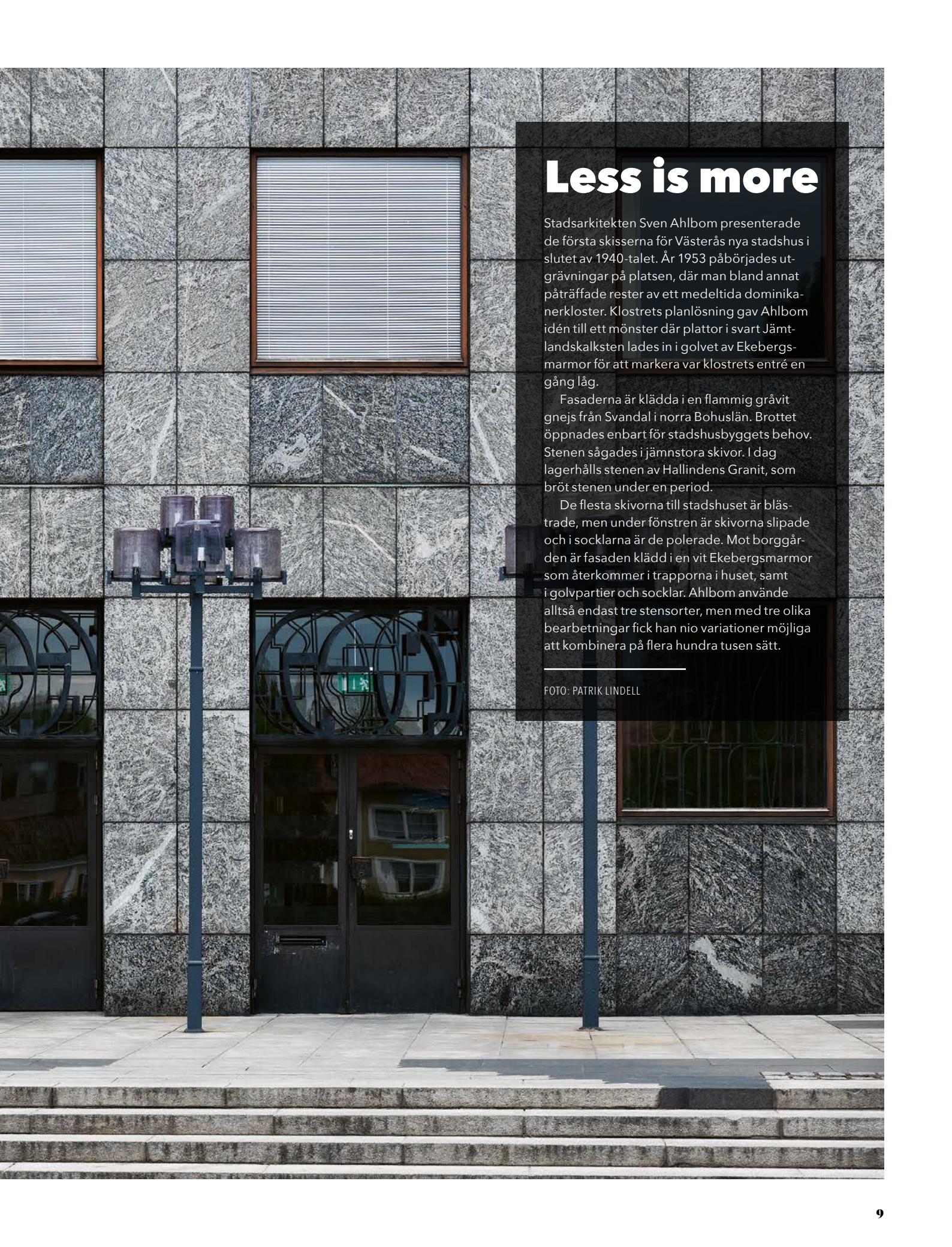
▼ En ny utställning om arkitekten Sigurd Lewerentz öppnade på Arkdes den 1 oktober och i början av maj släpptes boken *Dödens och livets arkitekt* (Park Books), som också är namnet på utställningen. Boken är skriven av Arkdes intendent Johan Örn och överintendent Kieran Long och innehåller nytagna bilder av Johan Dehlin. Duon Malmsten Hellberg står för formgivningen. Boken är ett praktverk med över 700 sidor skisser, fotografier och modeller, utöver utdrag från Lewerentz privata arkiv och bibliotek.

– Lewerentz byggnader representerar, för alla som beundrar dem, en glimt av vad som en gång var möjligt inom arkitekturområdet. Det finns bara ett fåtal verk i modern arkitekturhistoria som har nått upp till den verkshöjd som Lewerentz mästerverk gör, säger Kieran Long.

Utställningen *Dödens och livets arkitekt* visas på Arkdes på Skeppsholmen i Stockholm till den 28 augusti 2022. Fri entré.

Less is more

Stadsarkitekten Sven Ahlbom presenterade de första skisserna för Västerås nya stadshus i slutet av 1940-talet. År 1953 påbörjades utgrävningar på platsen, där man bland annat påträffade rester av ett medeltida dominikanerkloster. Klostrets planlösning gav Ahlbom idén till ett mönster där plattor i svart Jämtlandskalksten lades in i golvet av Ekebergsmarmor för att markera var klostrets entré en gång låg.

Fasaderna är klädda i en flammig gråvit gnejs från Svandal i norra Bohuslän. Brottet öppnades enbart för stadshusbyggets behov. Stenen sågades i jämnstora skivor. I dag lagras stenen av Hallindens Granit, som bröt stenen under en period.

De flesta skivorna till stadshuset är blåstrade, men under fönstren är skivorna slipade och i socklarna är de polerade. Mot borggården är fasaden klädd i en vit Ekebergsmarmor som återkommer i trapporna i huset, samt i golvpartier och socklar. Ahlbom använde alltså endast tre stensorter, men med tre olika bearbetningar fick han nio variationer möjliga att kombinera på flera hundra tusen sätt.

FOTO: PATRIK LINDELL

”Det finns inga säkra svar”

Hon är filosofen som blev stenentreprenör och nu har återvänt till filosofin. Tulsa Jansson är aktuell med en ny bok om vägen till större visdom, som är fylld med tankar och exempel hon har haft nytta av i sitt företagande.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **NORDSKIFFER**

Tulsa Jansson och hennes make Björn grundade för drygt 15 år sedan företaget Nordskiffer, som numera ingår i S:t Eriks-koncernen. Parallellt med arbetet att bygga upp ett snabbväxande företag i stenbranschen har hon bedrivit studier i filosofi och forskat inom etik.

– I korta drag har jag sedan unga år haft ett intresse för frågor som kretsar kring sökandet efter sanning och visdom, utanför religionens domäner.

Sedan tio år tillbaka kallar Tulsa Jansson sig för praktiskt utövande filosof och hon har i den rollen bland annat föreläst och lett workshoppar för företag och organisationer. Metoderna som hon använder syftar till att skapa en dialog, utan förutfattade meningar, för att till exempel komma fram till hur nära ett påstående ligger sanningen.

– Samtalen kan till exempel handla om vad det innebär att visa mod på en arbetsplats eller hur vissa normer påverkar ett företags utveckling.

Tulsa Jansson skriver även böcker i ämnet. I höst kommer hennes andra bok ut. Titeln är *Visdomshinder och visdomsnycklar – 24 saker att ha koll på om du vill vara klok*.

– I dag lever vi i en värld där åsikter uttrycks som sanningar. Många söker också information som bara bekräftar deras åsikter. Ett av grundbudskapen i boken är att det egentligen inte finns några säkra svar. Just därför är dialogen och den bakomliggande processen så viktig, understryker hon.

Boken är lättillgänglig och kräver inga särskilda förkunskaper om filosofi. Kapitlen heter sådant som *Vad kan man lita på?* och *Tvivla*. Aforismer och citat från mer eller mindre kända personer illustrerar innehållet i dem.

– Jag skriver en reflekterande sakprosa med många exempel för att underbygga och förklara olika begrepps innebörd.

En seglingstur med maken Björn – där han vill att de ska segla snabbare medan hon vill njuta av utsikten – används till exempel för att förklara filosofen Immanuel Kants hypotetiska imperativ: en uppmaning att handla som är villkorad, givet att man vill uppnå ett visst mål, som att segla snabbare.

Tulsa och Björn använde sig även av workshoppar under uppbyggnaden av Nordskiffers organisation och affärsmodell.

– Det resulterade bland annat i beslutet att skapa en organisation baserad på tillit, med 6,5 timmars arbetsdag. Det förvånade en del, men det gav många positiva effekter som samhörighet och lojalitet.

Även i synen på vinst och försäljning har de utgått från lite annorlunda parametrar.

– Vi har aldrig fokuserat på marginaler utan alltid sett vinst som en effekt av hur vi fokuserar på vårt sätt att arbeta.

Ur ett branshperspektiv har Nordskiffer varit framträdande i frågor som handlar om hållbarhet, miljöeffekter och brandsäkerhet. Även där har man hämtat mycket från filosofin och viljan att föra en dialog. Samtidigt har man underbyggt retoriken genom att till exempel utveckla nya monteringsmetoder och genomföra olika typer av tekniska tester som jämför skiffer med andra fasadmaterial.

– Hållbarhet och miljö har blivit värdeord som i dag förekommer överallt, det går inflation i begreppen. Därför måste man gå

”Hållbarhet och miljö har blivit värdeord som i dag förekommer överallt, det går inflation i begreppen. Därför måste man gå före och i handling verkligen visa vad man vill och står för, utan att för den skull vifta med pekpinnar.”

före och i handling verkligen visa vad man vill och står för, utan att för den skull vifta med pekpinnar. Det handlar återigen om att öppna för en dialog och lyssna på den som till exempel sitter som beställare, säger Tulsa Jansson.

I dag arbetar Tulsa och Björn inte längre aktivt i Nordskiffer. Det har inneburit att hon nu har mer tid att ägna sig åt filosofi, workshoppar och skrivande inom ramen för sitt eget företag Philosophy at Work.

Under sommaren och hösten har hon också kunnat följa debatten om Cementas framtid i Slite, där miljökonsekvenser ställs mot behovet av betong och arbetstillfällen i byggbranschen. I debatten dras även stenindustrin med i frågor som rör täktstillstånd, trots att det handlar om en helt annan typ av brytning och mycket mindre volymer.

– Ur ett klassiskt filosofiskt perspektiv är det en debatt där olika värden vägs mot varandra för att hitta en konstruktiv medelväg, en gemensam lösning som de flesta kan acceptera.

– Jag får själv ofta frågan om användandet av natursten urholkar en ändlig resurs. Mitt svar är att allt handlar om hur vi tar vara på våra resurser. All framställning av byggnadsmaterial tar resurser i anspråk, men naturstenen kräver inga energiintensiva processer för att tillverkas och kan återbrukas i mycket större omfattning än de flesta andra material. ■

◀ Tulsa Janssons bok kom ut i september. För mer information se philosophyatwork.com.

DET EVIGA

Materialet består men symboliken ändras hela tiden. Författaren och skribenten **Petter Eklund** tar oss med på en historisk rundvandring bland stensculpturer i våra offentliga rum – formade av sin samtid.

Sjöguden flinar åt mig, en av alla tillfälliga varelser som har passerat honom under drygt 90 år på Skeppsbron i Stockholm. Han är på oförskämt gott humör, med en fisk i ena näven och en sjöjungfru i den andra. Allt är ett underbart stycke röd granit, svindlande välhuggen och skapad av Carl Milles, en av våra största 1900-talsskulptörer.

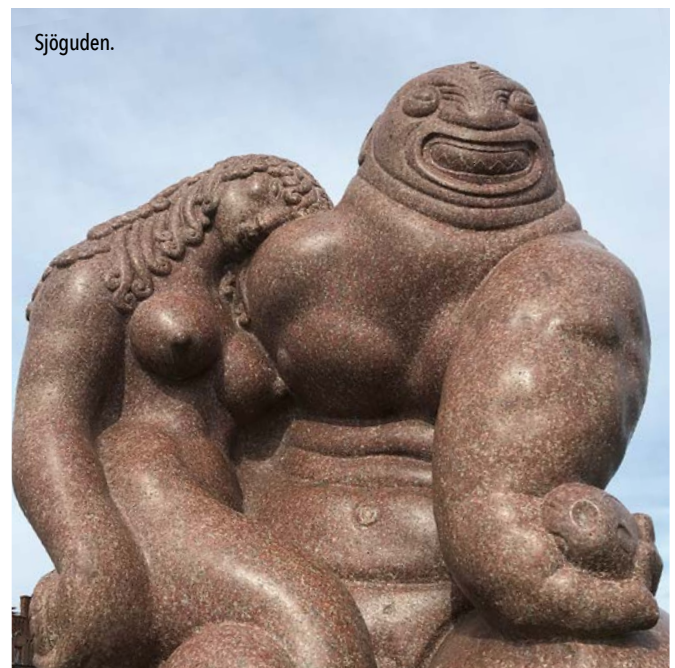
Det finns en kvalitet i materialet, men när vi kommer till motivet, estetiken och symboliken blir det mer komplext. Denna underliga uppenbarelse med sina släktingar inom den offentliga stenkunsten får en att börja fundera. Skulpturer finns överallt, men med tiden och livet förändras vår syn på vad vi visar i våra offentliga rum. Vad gör Sjöguden här bland oss människor, vad säger han?

När ett konstverk placeras i vår gemensamma miljö uppstår ofta spänningar, konflikter och åsikter duggar tätt. Efter en tid lägger sig dammet och verket blir en del av vardagen, kanske till och med folkkärt.

– Människorna gör ju konsten till sin, oavsett i vilken tid de lever. Vi vet aldrig vilka vägar konsten tar sig. En kioskvältare kan man aldrig förutsäga, säger Lena From, konstprojektchef på Statens konstråd.

Prydnad av arkitekturen var våra tidigaste offentliga verk. Stenens skönhet talade maktspråk med allegoriska figurer, ornament i sandsten mot murade fasader, fantastiska stenarbeten i kyrkor och portaler. De offentliga statyerna kom till städerna på 1800-talet och föreställde kungar, ofta gjutna i brons. Vetenskapsmän och viktiga personer, som Bellman, blev så småningom en del av den fysiska historieskrivningen, ”värda att minnas”.

På 1900-talet breddades den offentliga konstens uttryck med statyer och skulpturer av mer allmän natur – stämningar och estetik var viktigare än historisk betydelse. Under folkhemsepoken väcktes idén om konsten för alla och 1937 infördes ”1-procentsregeln”, som sa att 1 procent av byggkostnaderna i ett projekt skulle gå till utsmyckning. Samtidigt startades Statens

Sjöguden.

konstråd med uppgift att verka för att göra konst till ett naturligt inslag i samhället. Sedan dess har rådet beställt fler än 2 000 byggnadsanslutna verk.

Offentlig konst, ofta vald och utförd av män, hamnade vid folkhemmets nya bostadskvarter, torg och parker. Konstnären fick en ny och viktig inkomstkälla: offentliga uppdrag. Det tog fart efter andra världskriget, ofta i form av skulpturer på allmän plats. Den tidens skönhetsideal skildrade unga, nakna människor, något som i dag upplevs som problematiskt.

– Det handlade om freden och ungdomen som var framti-

FOTO: ÅKE E:SON LINDMAN

dens hopp. De unga skulle bära framtiden vidare. Ofta skildrade skulpturerna barn nära tonåren och i dag skulle verken kunna anklagas för pedofili, säger Lena From.

Allt handlar om upplysning och kunskap. Synen på konsten förändras hela tiden. Tankarna går till ett verk med väldigt fint stenarbete, Nils Sjögrens fontänskulptur *Systrarna* på Mosebacke torg i Stockholm, två nakna kvinnofigurer i marmor. Den placerades ut 1945.

– Då sågs de som två frodiga kvinnor som skulle föda barn för en ny framtid. Senare, på 1960-talet, tolkades skulpturen i stället som en sexistisk symbol för mannens exponering av kvinnokroppen. I dag ses verket som en av de första skulpturerna som föreställde lesbisk kärlek, säger Lena From.

En påklädd favorit är granitskulpturen *Husmorssemester* av Olof Thorwald Ohlsson, rest 1973 vid Tessinparken i Stockholm. Den visar en medelålders kvinna med resväska på väg bort från hemmet till välbehövlig vila och nya äventyr. Statyn är charmigt gammaldags, men temat kvinnors dubbelarbete med jobb och hushåll är tidlöst.

På Rosengård i Malmö sticker Alf Olssons *Monumentalhuvuden* upp ur gräset, som om graniten har växt upp som svampar. De påminner om Påsköns mystiska, tidlösa statyer, men har en befriande barsk humor och är poppis bland förskolebarn. Till modernismens nyskapelser hörde just lekskulpturerna, där det skulpturala uttrycket vävdes ihop med former skapade för lek. Modernismens mest tidstypiska uttryck var ändå de högtidliga,

”Människorna gör ju konsten till sin, oavsett i vilken tid de lever. Vi vet aldrig vilka vägar konsten tar sig. En kioskvältare kan man aldrig förutsäga.”

abstrakta skulpturerna som Christian Bergs granitskulptur *Solbåten* placerad 1966 på Riddarholmsparterren.

Med tiden fick de offentliga konstverken politisk laddning, som Liss Erikssons *La Mano*, ett monument rest 1977 till minnet av de 500 frivilliga i spanska inbördeskriget, och Torsten Fridhs *Protest*, tre granitblock, ett av dem med knuten näve, rest revolutionsåret 1968 som en symbol för kampen för ett rättvist samhälle och som minne av arbetarrörelsens första maj-demonstrationer på Gärdet. 1970-talets höjda nävar får ny innebörd när nu miljökrisen är över oss.

– Många konstnärer diskuterar och relaterar i dag till miljöfrågorna, säger Lena From och tar exemplet *Future Island*, ett verk vid Albano, Stockholms universitets nya anläggning. Krossad sprängsten från bygget tas tillvara i ett konstverk i form av

en 40 meter lång ö med växtlighet och djurliv. Ön korsar den 59:e breddgraden. Den södra sidan av ön värms upp av solpaneler och är fem grader varmare än öns norra del. Det skapar en zon med global uppvärmning i mikroformat som ska följas av forskare. Konstnärerna bakom projektet är Ooze (Eva Pfannus, Sylvain Hartenberg) och Marjetica Potrč. Landskapsarkitekter är Nivå. Statens konstråd, Akademiska Hus och Svenska Bostäder är beställare.

Stenkonsten får antagligen många nya arbetsuppgifter i de miljöintegrerade projekt som måste inledas i städerna när dagvattensystem byggs om för att klara skyfall och översvämningar. Konstnärliga gestaltningar av olika slag integreras i systemen, som Gunilla Bandolins gigantiska granitpelare under jord i Södra länken. De påminner om övergivna pelare från en försvunnen kultur – mitt i trafikflödet.

Förr skulle platser utsmyckas, men att placera ut ett konstverk som prydnad är i dag förlegat. I stället talar man om "gestaltad livsmiljö", som utgår från en regeringsproposition från år 2018.

– Att gestalta en hållbar livsmiljö handlar om att organisera komplexa och ibland motstridiga intressen till en helhet, säger Lena From.

Ambitionen är att arkitekturen, formen och designen ska bidra till samhällsbygget och samhällets framtidskridande. Konsten ska göra livet bättre för alla i "inkluderande, väl gestaltade och långsiktigt hållbara miljöer". Det är politik och konsten är en demokratisk rättighet som kan bryta segregation och utjämna socioekonomiska skillnader.

Statens konstråd verkar för att offentlig konst ska vara nyskapande och tillgänglig: "Samtidskonst är inte bara objekt. Det är upplevelser, sociala interaktioner och kritiska och kreativa förhållningssätt."

– Det går i cykler. Just nu och under de senaste 10–20 åren pågår en våg där konsten är integrerad i sin plats och miljö. Det är en påtaglig förändring, men egentligen inget nytt. I slotten, kyrkomiljöerna, de gamla palatsen är konsten helt integrerad. Det ena inte går att skilja från det andra, säger Lena From.

Sjöguden är visserligen oändligt hållbar och hantverket svindlande, men även om han påminner om ett tecknat japanskt sci fi-monster tillhör han en förgången tid. Milles skapade *Sjöguden* 1913, i en tid av romantik, uppblossande fosterlandskärlek och John Bauers trollskogar. *Sjöguden* har beskrivits som en

"kärleksscen", men liknar mera kvinnorov med den avsvimade sjöjungfrun. Så fungerar ofta äldre offentlig konst i dag, de är relikter som vi accepterar på grund av materialitet, hantverk och berättelse. I dag ifrågasätts den gamla världens symbolvärld. Black Lives Matter-rörelsen halshugger statyer av koloniala maktfigurer. Samma sak hände när östblocket föll på 1990-talet. Stalin- och Leninstatyer störtades och travades på hög, oskadliggjorda i sin symbolik. Talibanerna sprängde världens största Buddhasstatyer och världsarvet Palmyra.

Att spränga offentlig konst verkar avlägset i Sverige, men tidens slitage är hårt och glömskan stor. Hur kan vår offentliga konst vara både aktuell och överleva smakens förvandlingar? Vad tycker vi om *Sjöguden* och *Protest* om 25 år?

– Det är en svår fråga för de flesta. Vår hållning på konstrådet är att konsten är en spegling av sin egen tid. Den lämnar spår i stadsrummet, där den går att avläsa. Många monument hyllar personer vars verksamhet skulle vara oacceptabel i dag, säger Lena From.

Historien försvinner inte med objekten. Tvärtom är de ofta bra på att göra den begriplig.

– Det behöver inte betyda att de legitimerar dem, säger Lena From och berättar om verket *Efter badet* av Pye Engström.

Det föreställer en granitsoffa i Västertorp där vi kan sitta i knäet på den tidens politiska aktivister, som Mao Zedong.

– Det verket skulle inte kunna göras i dag, men på 1970-talet var det helt legitimt.

För femton år sedan uppstod en debatt och bänken skulle tas bort. Statens konstråd gjorde då en intervju med konstnären, och satte upp en förklarande skylt. Verket finns ännu kvar och gillas av lokalbefolkningen. Allt handlar om kunskap.

I dag är de politiska uttrycken mer subtila. I Kristianstad skapade konstnärerna Anna Högborg och Johan Tirén, *Marmorlinjen*, en 500 meter lång linje av marmor – den kulturellt lyxiga stenen – som förbinder två socioekonomiskt olika bostadsområden och samlar dem till en helhet. Verket tog sin utgångspunkt i de boendes tankar och önskemål.

Vid Rinkebyterrassen har Marco Cueva skapat *Gnosis*, åtta stensculpturer i lika många stensorter från olika kontinenter, bland annat svart indisk granit, serpentinsten från Zimbabwe och Älvdalsporfyr. Stenarna tycks samla områdets olika stadsdelar, kulturer och nationaliteter i en underbar stenmättad närvaro. En av figurerna är lustigt lik *Sjögudens* bulliga form.

Jag lämnar *Sjöguden* och tar mig till Marievik i Stockholm, ett område med stela kontorshus från 1980-talet. Mitt i ingenstans ligger ett svart klot, *Origin* av Pål Svensson, ett verk som placerar sig bortom det riskabla föreställande.

Klotet föreställer inget, inget ägg eller frö. Det är bara mystiskt sprunget ur något större, något vars skärvor ligger runt om. De skulle inte kunna omsluta klotet, men bidrar till det vackra mysteriet.

Klotet är ett exempel på en sentida, mer eftertänksam och hållbar modernism. Kvar är en geometrisk urform, som fram-

"Just nu och under de senaste 10–20 åren pågår en våg där konsten är integrerad i sin plats och miljö. Det är en påtaglig förändring, men egentligen inget nytt."

kallar ett slags svindel, som om vi speglades i en bottenlös pupill. Klotet är en gåta mitt i vardagen.

– Jag har alltid sett skulptur och konst som något fysiskt, framför allt skulptur. Sten är en fysisk upplevelse. Jag tror på en ny tid för en stensulptur, precis som akvareller har fått en renässans, säger Pål Svensson.

Hans verk i sten finns i flera svenska städer och han är mottagare av Stenpriset.

– Om du har ett stenblock finns en mängd idéer som går att förverkliga. Konstnären kan ta fram det han eller hon har lust att tillverka. Ett klot förstår alla, skärvorna får ligga runt och beskriva att det är ett stenblock, inte ett stålblock.

Klotet har huggits av stenhuggare vid Zaar Stone i flera varianter genom åren. Det första skapades för Wanås skulpturpark 1996, sedan i större format till Postens huvudkontor i Solna och några andra varianter. I Marievik har klotet legat i tjugo år.

Pål Svensson är tveksam till konstens utveckling mot koncepttänkande och idébaserade praktiker, som till exempel att anställa en person för att under ett år agera levande konstverk i Göteborg.

– Där kvalar inte sten in. Sten är ett seriöst material, inget skämt. Man måste kunna behärska materialet, kunna hugga det.

Lena From betonar stenens fortsatta betydelse.

– Sten har fått ett uppsving i konstnärligt arbete i nya stadsdelar med helintegrerade verk med platsättningar, torg och gångvägar. Sten är ett fantastiskt material som kommer att fortsätta ha sin givna plats. Den står sig, är hållbar, kan behandlas till olika kulörer och taktilitet beroende på hur den huggs, klyvs och poleras.

Längre bort på kajen, i nybyggda kvarter ligger tre stenumlingar på Sjövikstorget, vars arkitektur har skapats av Thorbjörn Andersson och PeGe Hillinge på Sweco. De fick Stenpriset 2016 för sitt arbete med torget. Bumlingarna lever sitt eget liv, som en hybrid av modernism och konceptkonst. *En tidsmaskin på torget* heter verket skapat av Jan Svenungsson 2009. Han valde "primörer", "readymade" av naturstensblock i ett grustag vid en rullstensås norr om Uppsala. Stenarna ligger nu på torget som om en stressad stadsplanerare har glömt dem, bulliga, ojämna, tidlösa och "naturliga" i kontrast till torgets strikta linjer och välhuggna sten.

”Sten är ett fantastiskt material som kommer att fortsätta ha sin givna plats. Den står sig, är hållbar, kan behandlas till olika kulörer ...”

– Hur man skapar permanenta konstverk som kan förbli aktuella under en lång tidsrymd har alltid fascinerat mig. Konstverk som kan växa in i platsen, åldras och tillåta att synen på dem förändras, men som inte förlorar sin relevans och havererar rent fysiskt, säger Jan Svenungsson.

I ett av blocken har bokstäver huggits in, idén om tidsmaskinen. Orden bildar nyheter från den dag då stenarna lades på plats, den 4 mars 2008. Det största blocket vägde 36 ton och den marina lyftkranen Lodbrok fick användas för lyften av stenarna.

– Torget blir en central punkt i livet för generationer av människor som kommer att bo eller arbeta i de omgivande husen. Långt senare kommer folk här att förknippa sina första minnen med denna plats, och kanske återvända för att se vad det har blivit av det som en gång var centrum i deras värld.

I dag lever stenarna sina långsamma liv, som om de alltid legat där. Människorna flödar runt bumlingarna och barn klättrar på dem. Vi vet inte vad vi alla tänker om konstverket, om vi ens lägger märke till det i brådskan. Men vill vi se finns det där. Texten går att upptäcka och kanske svindlar tanken till, som inför konst vi tycker om.

Pål Svensson minns barndomens resor till ställen där det skulle gå att se en gubbe i berget, ett indianansikte eller profilen av ett troll i en klippa, som Hoburgsgubben på Gotland.

– Då var fantasin alla människors egendom, vi skulle vara med om något större än oss själva, något vi kunde tolka.

Kanske är det just den sortens offentliga konst vi längtar efter: överraskande, spännande, något att berätta om, både materiell och hållbar i tiden. ■

*En nyhet har
legat begravd:*

JÄMTLAND ANTRACIT FOSSIL

*Vår jämtländska kalksten är avlad av Moder Jord under snart en evighet.
Nu har vi frilagt kalkberg nästan lika gammalt som livet på jorden, bildat
under ordovicium – en epok för nästan femhundra miljoner år sedan.*

*Nyheten är att denna kalksten är ovanligt skimrande och fossilrik – och
att vi har den på lager.*

DALA

www.dalasten.se

Nya Kärrtorps torg återknyter till 50-talets klassiska Stockholmsstil. Den nya stenläggningen är inspirerad av torg i Sydeuropa, som breder ut sig likt mönstrade salongsgolv.

TEXT PETER WILLEBRAND FOTO ÅKE E:SON LINDMAN

Mönsterverk

Kärrtorpsborna kom med egna förslag på hur de ville att torget skulle möbleras.

För de flesta svenskar är Stockholmsförorten Kärrtorp förknippad med de stora antirasistdemonstrationerna och upploppen dagarna före jul 2013. Manifestationerna fick stor uppmärksamhet i riksmidierna och satte platsen på kartan.

– Det var samtidigt ett bevis på ett starkt engagemang hos de boende i området. Kärrtorpsplan är en av få riktiga torgplatser i söderort. Det har skett en snabb gentrifiering och i dag bor här många människor med olika bakgrund som värnar om sitt gemensamma torg och levande centrum, säger Bengt Isling, ansvarig arkitekt vid Nyréns Arkitektkontors landskapsgrupp.

De har arbetat med omgestaltningen, som inbegriper torget och kringliggande gator, sedan 2015.

Planerna på att förnya torget initierades kort efter demonstrationerna. Landskapslaget gjorde en programanalys på uppdrag av Stockholms stad, och den blev senare ett underlag för Nyréns arbete.

– I korta drag fanns ett behov av förtätning, samtidigt som det ställdes krav på bättre offentliga rum. 160 nya bostäder

skulle byggas på tre platser i Kärrtorps centrum och intäkterna från markförsäljningen skulle i praktiken finansiera upprustningen av torget och den intilliggande miljön. Det var ett upplägg som de flesta kunde se fördelarna med och acceptera, säger Bengt Isling.

Men det var egentligen inget större fel på torgets funktion, understryker han.

– De flesta gillade sitt torg, men det var ganska slitet med en del ytor som människor mest skyndade förbi. Jag bor själv i området sedan ett par decennier och har en både personlig och positiv re-

lation till platsen. Mycket av vårt arbete har gått ut på att öppna upp platsen ännu mer, att göra den mer tillgänglig från flera håll och samtidigt samla människor från flera generationer, inte minst nya barnfamiljer som flyttar in.

Innan Nyréns påbörjade sitt arbete fick de boende möjlighet att delta i workshoppar och via en medborgardialog initierad av stadsbyggnadskontoret komma med förslag och synpunkter på hur deras torg skulle utformas.

– Förslagen handlade mycket om hur de ville att torget skulle möbleras och målas. Bland annat föreslog man ett långbord med plats för 25 personer. Det var en jättebra idé som vi knappast hade kommit på själva. I dag står där ett långbord där vi i vår arbetsgrupp ska ha vår invigningsfest senare i höst.

Kärrtorp är en ung förort. Under tidigt 40-tal beslutade man att tunnelbanan för trångbudda Stockholm skulle byggas ut. Då föddes även tanken att låta självständiga orter växa fram längs de nya linjerna.

Projekt: Kärrtorps nya torg, Stockholm.

Beställare: Exploateringskontoret, Stockholms stad.

Arbetsgrupp Nyréns: Bengt Isling (uppdragsansvarig), Emma Jonasson, Madelaine From Björk, Hannes Kuortti, Lisa Berglind, Andreu Taberner, Britta Kjellgren, Daniel Ericsson, Ellen Landén, Olle Lenngren, Hanne Nilsson, Elin Samuelsson, Andreas Säfwenberg och Amanda Vestberg.

Trappan intill Coop har vänts mot torget och försetts med en ramp i granit för att öka tillgängligheten.

Svenska Bostäder presenterade 1947 sin plan för Kärrtorp: en förort för 8 000 boende. Större delen av bebyggelsen stod klar 1951, men först 1958 fick Kärrtorp sin egen station.

I dag bor drygt 4 800 invånare i Kärrtorp, och intresset för att bo i förorter från 50- och 60-talen har ökat.

Arkitektoniskt tillhör Kärrtorp 50-talets typiska förorter, i gott sällskap med Årsta, Hökarängen och Bagarmossen. De byggdes i en efterkrigstid som präglades av positivism, och det skulle dröja innan standardiserade produktionsmetoder tog över och kraven på parkeringsplatser slukade allt större ytor. I den då rådande Stockholmsstilen utfördes påkostade granitarbeten i murar och beläggningar, med konstnärliga utsmyckningar. Grönska, fontäner och lekskulpturer fick stort utrymme.

Arkitekten Erik Glemme var en av Stockholmsstilens främsta företrädare och den som utformade torget i Kärrtorp, som stod färdigt 1955.

Enligt Glemmes bevarade ritningar reviderades torget flera gånger 1954–64, bland annat vid den runda dammen med

omgivande naturstensbeläggning. Det har skett ytterligare revideringar sedan dess, men torgets 50-talskaraktär finns alltjämt kvar.

– Markbeläggningen var ett lappverk av olika material när vi kom in i bilden, säger Bengt Isling.

I det nordvästra hörnet fanns ett stycke naturstensbeläggning från Erik Glemmes originalritning bevarad, en beläggningen av gatstensrundlar.

– Därifrån fick vi idén att flytta ut cirkelmönstret av smågatsten till den inre delen av torget och samtidigt återknyta till Glemmes ursprungliga formidé från 50-talet.

Den nya stenläggningen på torget är utförd med smågatsten av grå, vit och svart granit, med mindre nubben – 5 x 5 centimer – i utrymmena mellan cirkelarna. Även bänkar, träd och dammen har inordnats i cirkelmönstret. De nya runda bänkarna skjuter mer eller mindre upp som en del av formen.

– Vi har delvis hämtat inspiration från torg i södra Europa, som belagda med mosaikstenar breder ut sig som mönsttrade salongsgolv i städer som till exempel

Lissabon. Det blir lite av samma effekt här, med de mindre stenarna mellan cirkelarna som ger torget en jämnare yta än om vi hade använt kullerstenar.

– Många av de duktiga stenhuggare som har lagt den nya stenen kommer från just Portugal och kan hantverket, säger Bengt Isling.

Markbeläggningen är inte det enda nya stenarbetet på platsen. Trappan intill Coop har vänts mot torget, samtidigt som den har försetts med en ramp i granit för att öka tillgängligheten.

– Den är 20 meter bred och med den nya rampen på plats får trappan också funktionen av en naturlig sittplats, säger Bengt Isling.

För att ge plats för bussterminalen och behålla alla cykelplatser har de mäktiga stödmurar som avgränsar torget mot Kärrtorpsvägen flyttats.

– I praktiken har man återanvänt de gamla granitblocken och återskapat en helt ny mur från scratch, ett fantastiskt arbete, säger Bengt Isling. ■

Ny gravitation

Eslövs nya Stora torg är ett koncentrat av stadens historia och natur. Sten har spelat en viktig roll för att förändra platsens gravitation och ge torget en organisk inramning.

TEXT **PETER WILLEBRAND**

Eslövs nya Stora torg skulle egentligen ha invigts i början av sommaren. Men pandemin satte än en gång käppar i hjulet och den officiella invigningen får vänta till nästa sommar, trots att Eslövsborna redan nu har tillgång till sitt torg.

– Eslöv har länge levt med stämpeln av tråkig småstad som ofta hamnar i skuggan av Helsingborg och Malmö. Ambitionen från kommunens sida har hela tiden varit att torget ska sätta Eslöv på kartan och verkligen bli hjärtat i stadskärnans fortsatta utveckling, säger Niklas Bosrup, landskapsarkitekt på Sydväst arkitektur och landskap.

Tillsammans med kollegan Tobias Starck har han arbetat med torgets nya gestaltning.

TOTALT 60 MILJONER kronor har kommunen satsat på upprustningen, som blev färdig fem månader tidigare än planerat. Idén med den nya gestaltningen är att spegla hela Eslöv, att torget blir som ett slags koncentrat av staden och dess

omland. Element och detaljer i allt från omgivande natur till stadens historia och näringsliv återkommer på torget i form av vatten, grönska, belysningar och markbeläggning.

– Samtidigt som vi förnyar och gör torget mer tillgängligt skapar vi ett slags igenkänning, detaljer som är blinkningar till invånarna. Vi har till exempel tillsammans med Light Bureau tagit fram ”Eslövslyktan” speciellt för torget. Den bygger på en standardarmatur som har fått ett nytt gyllene skal, och som med sitt speciella guldaktiga sken både skapar stämning och identitet, säger Tobias Starck.

PÅ MOTSVARANDE SÄTT knyter det gula teglet, som bildar torgets mönsterlagda golvyta, an till både Eslövs tidigare tegelbruk och de gula rapsfälten i åkerlandskapet utanför staden. Tegelgolvet ger även torget känslan av ett större gemensamt rum, som kompletterats med flera mindre, mer intima rum.

– Det finns en inneboende värme i det

gula teglet som fick oss att vilja dra på lite extra, just för att förstärka den känslan. Teglet löser även upp gränser mellan inne och ute. Det blir lite basarkänsla över hela torget, ett överraskande rum som plötsligt öppnas framför en, säger Niklas Bosrup.

Rumsligheten påminner om piazzan i en italiensk småstad, men skulle också kunna vara ett välanvänt förortstorg i en svensk storstad där många människor med olika bakgrund samlas.

Torget har fått en egen geografi med ”nyckelplatser” som utsiktspunkten Kejsarlunden, Perennparketten med slingrande långbänk och blomsterprakt, Terrassen med sittplatser och uteserveringar, Kofferthörnan för både lek och uppträdanden samt en yta för torghandel med plats för matvagnar.

EN STOR DEL av utmaningen har bestått i att ge torget en tydligare gravitation, en ny tyngdpunkt. Nivåskillnaden är cirka 1,5 meter mellan två av torgets yttre hörn. Tidigare saknades en tydlig fast punkt i den stenbelagda mörka yta som utmynnade i den monumentala och omdebatterade stentrappan utanför Hotell Stensson, som revs för fyra år sedan.

– Torget var en jämngrå yta av smågatsten som utan någon riktig förankring bredde ut sig över den förhållandevis stora och lutande torgytan. Torget rann nästan ut i ett av hörnen. Man stannar

”Samtidigt som vi förnyar och gör torget mer tillgängligt skapar vi ett slags igenkänning, detaljer som är blinkningar till invånarna.”

FOTO: ÅSA ANDERSSON

FOTO: FRIDA NORDMARK

FOTO: WERNER NYSTRAND

inte upp på ett ödsligt torg som saknar en naturlig vilopunkt. Därför ville vi förflytta upplevelsen av torgets lägsta punkt till en ny plats på torget, säger Niklas Bosrup.

Nyckeln till den förändringen har dels varit att skapa flera rum inom torgytan, dels att vrida perspektiv och nivåer så att torgets nord-sydliga riktning inte blir lika dominerade som tidigare.

– Torgets centrala rum ligger i dag i bästa västerläge. Det gör att hela torget upplevs vända sig mot handelsstråket på Södergatan, säger Tobias Starck.

STENEN HAR FÅTT en ny roll på torget. Med hjälp av ramper och låga terrass-trappor i Tossene Grå Bohus har man åstadkommit en mjuk övergång mellan torgets nivåer.

– Vi ville använda en ljus sten som fungerade bra tillsammans med det gula teglet. Det finns en naturlig variation i Tossene som verkligen kommer till sin rätt med teglets brända yta, säger Niklas Bosrup.

Det naturliga uttrycket har varit viktigt även i andra detaljer.

– När vi till exempel beställde möbler till torget från holländska Streetlife såg vi till att fundamenten byttes ut till socklar av sten i stället för stål.

– Vi har även fräst in spår i översta och understa trappstegen och fällt in en linje av diabas som kontrastmarkering i trappnosarna, som samtidigt hjälper till att teckna de böljande linjerna.

EN STOR DEL av torgets tidigare smågaststen har kunnat återanvändas i stråken som ramar in torget. Även när projektet växte utanför torgets ramar återanvändes stora mängder i de angränsande gatorna.

– Stentrapporna och murarna ger nu torget ett slags organisk inramning, där graniten har annan ledighet i sina geometriska linjer jämfört med många andra ytor på torget. Det ger också en skönhet till platsen, ett begrepp som vi tyvärr talar alldeles för sällan om, men har ett stort behov av, säger Niklas Bosrup.

Vattenspelet på torget är ett eget kapitel i gestaltningen. Det är inspirerat av Eslövs åar och består av två delar: en slingrande damm i granit med ett litet vattenfall som ebbar ut i en lugn yta och

FOTO: FRIDA NORDMARK

”Vi använder bland annat reststenar av svart diabas i dammen för att bryta upp ytan och skapa skum och ljud som påminner om en fors.”

en markfontän infälld i tegelbeläggningen.

– Vi använder bland annat reststenar av svart diabas i dammen för att bryta upp ytan och skapa skum och ljud som påminner om en fors. Tanken är att plocka upp element från det närliggande naturreservatet ravinen Rövarekulan, där det rinner ett väldigt mörkt vatten, säger Tobias Starck.

GRANIT ÄR INTE den enda naturstenen som har använts på platsen. Ölands-kalksten återkommer i flera av de gröna miljöerna. Här finns en koppling till ett par äldre anläggningar i Ölandskalksten i stadskärnan.

– Kejsarlunden och Perennparketten har fått egna golv i Ölandskalksten.

På torget finns också en bastant kallmur i granit som knyter an till ett av Eslövs mest spektakulära byggnadsverk: Stenberget.

– Det var den så kallade Eslövskungen – bryggeridirektören Christian E Nils-

son – som lät uppföra ett spiraltorn av sten som hade blivit över från hans villabygge. Förebilden var Gustave Dorés illustration av Babels torn, och vi ville ha med något i samma stil eftersom det ger torget en tyngd. Dessutom kan den som handlar mat från matvagnarna använda muren som sitt- eller bordsyta, säger Niklas Bosrup. ■

Projekt: Nya Stora torg, Eslöv.

Beställare: Eslövs kommun.

Landskapsarkitekt: Niklas Bosrup och Tobias Starck, Sydväst arkitektur och landskap.

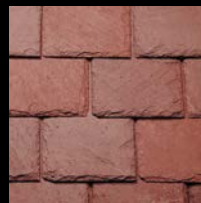
Stenleverantör: Hallindens Granit, Sjöströms Stenförädling.

Stenentreprenör: Zaar Stone.

Skifferfasad NordClad

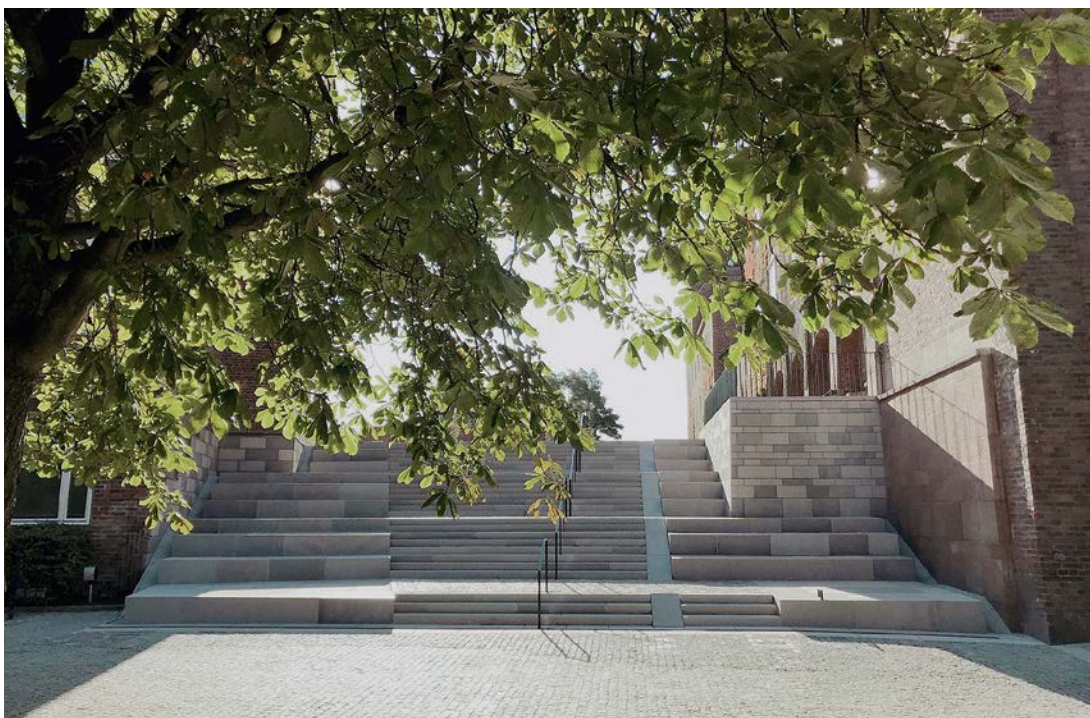
Vacker och hållbar i generationer

- Livslängd på skiffer upp till 200 år.
- Underhållsfri naturstensfasad med låg vikt.
- Socialt, ekonomiskt, miljömässigt hållbar.
- Komplet system, enkelt att montera.
- Testat för vindlast upp till cirka 440 kg/m².
- Testat enligt ackrediterad metod SPFire105.

Läs om tester hos RISE, omdömen från Byggarubedömningen och Sunda Hus, samt om vårt hållbarhetsarbete på nordskiffer.com. Där kan du även ladda ner EPD och produktdatablad.

nordskiffer
GEDIGNA NATURMATERIAL

STEGVIST

Mimers trapp vid KTH Campus i Stockholm har blivit både en ny entré och en mötesplats där stenarbetena binder samman och löser upp gränser mellan platsens geografi och arkitektur.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **PIA ENGLUND & NEJRA LAGUMDZIJA**

KTH Campus i Stockholm har vuxit snabbt. Nya högskolor har integrerats och studentbostäder tillkommit. Den förändrade miljön ställer krav på nya flöden och stråk som både öppnar campusområdet i flera riktningar och väver samman det med stadsbilden.

Nya Mimers trapp vid Osquars backe är ett exempel på en av dessa satsningar som ska öka tillgängligheten och förbättra flödet. I praktiken utgör den monumentala granittrappan, som ersätter den tidigare länkbyggnaden ritad av Per Ahrbom, både en helt ny entré och en mötesplats. I sitt breda, flacka utförande stärker den också förbindelsen mellan Mimers plats, Alfvénsalen och Nationalstadsparken.

Landskapsarkitekt Pia Englund på Tengbom har tillsammans med kollegorna Nejra Lagumdzija och Hannah Marschall ansvarat för omgestaltningen. Trion har tillfört platsen flera moderna element, samtidigt som historien hela tiden är närvarande.

– Det fanns ett behov av en designinriktad grupp. Den gamla länkbyggnaden var i dåligt skick men hade också ett kulturhistorisk värde, säger Pia Englund.

Den tidigare trappans ”problematik” blev inte minst tydlig när Barack Obama besökte Stockholm år 2013. Han skulle slussas in på området via den trånga och anspråkslösa entrén, som stod i dålig samklang med borggården och de magnifika byggnader som väntade innanför.

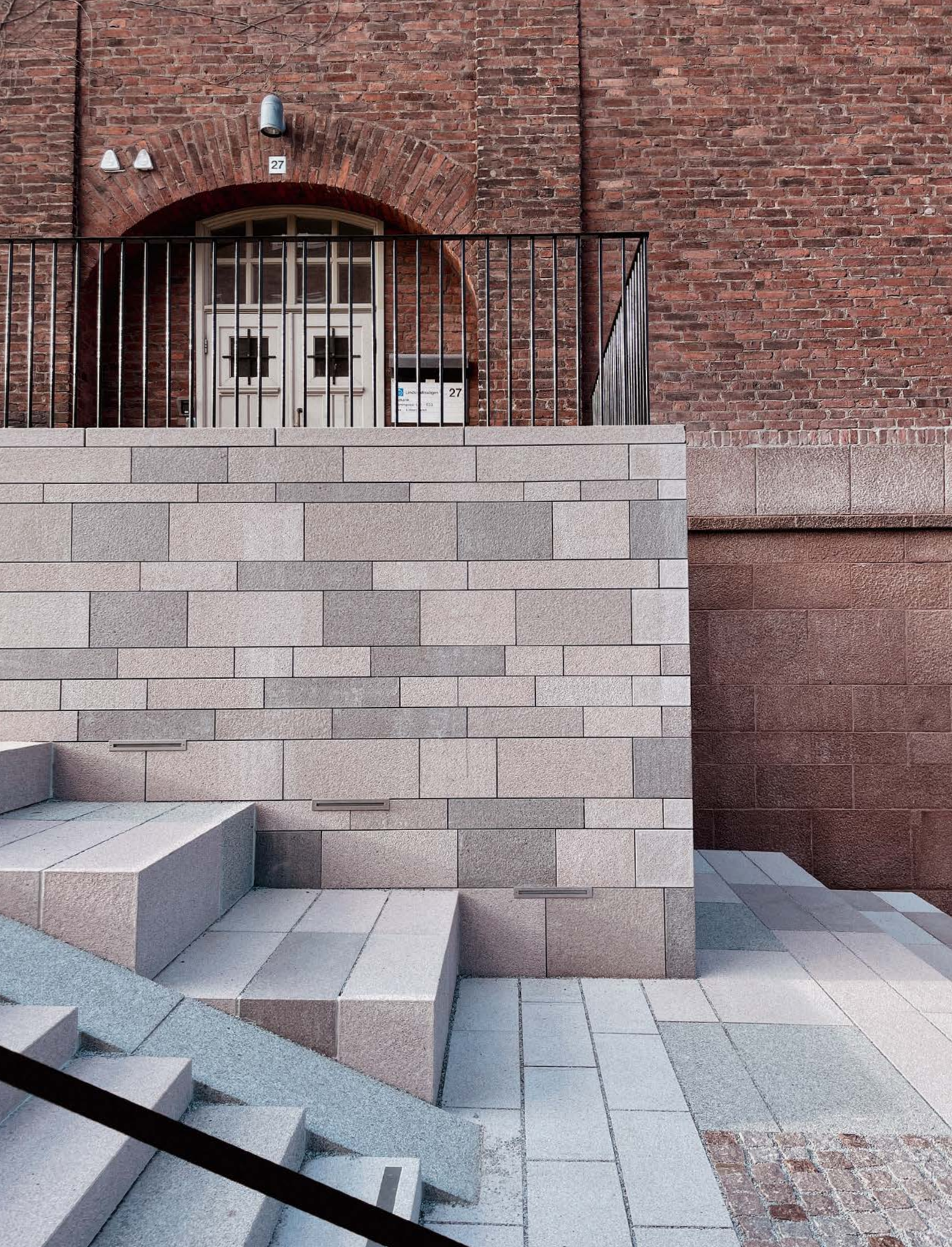
– Vi hade workshoppar om trappans syfte, hur den till exempel skulle kunna kombineras med gradänger på bästa sätt.

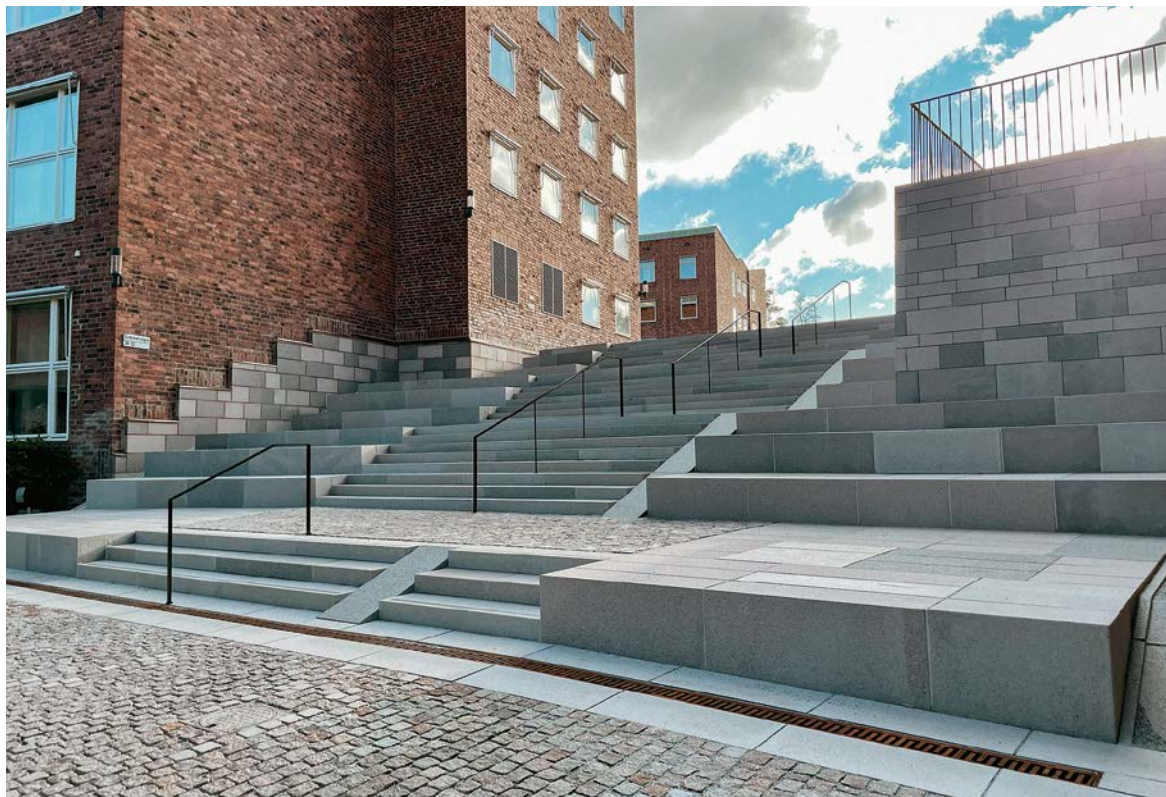
I uppdraget från Akademiska Hus låg också att trappan skulle fungera som en plats att uppehålla sig på.

– Vi skissade på ett förslag som innefattade både trä och grönska, men det skalades bort på grund av skötsel aspekter. I stället landade vi i en ren trappa i sten, vilket är en utmaning i sig när man vill skapa en kvalitativ upplevelse. Det riskerar att falla platt om man inte lyckas framhäva materialets karaktär, säger Nejra Lagumdzija.

Hannah Marschall understryker den nya trappans roll som ett naturligt ”campusstråk”.

– Den utgör både en nod och en mötesplats, och vi diskuterade mycket hur vi skulle lösa de funktionerna.

Ljusdesignern Jacob Östlund knöts till projektet för att mötesplatsen skulle bli levande och upplyst över hela dygnet.

ARKITEKTONISKT REPRESENTERAR KTH olika epoker som nationalromantik, modernism etc, signerade av arkitekter som Erik Lallerstedt, Nils Ahrbom och Gunnar Henriksson.

– Det ligger ett stort detektivarbete bakom kartläggningen av den sten som har använts på platsen. Graden av detaljrikedom och bearbetningar har varierat genom åren. Vi har fotat av mycket och tagit in stenprover för hitta den rätta röda färgen, säger Pia Englund.

Mimers trapp är uppbyggd av både nyproducerad och återanvänd svensk granit. Arkitekterna Bosse Ericsson och Henke Gustavsson vid Ahrbom och Partners var, tillsammans med byggnadsantikvarien Claes Reichmann, involverade för att se till att stenen återanvändes i huvudbyggnadens sockel.

– Det ställdes väldigt höga krav på socklarnas tillverkning. Att kunna återanvända den röda och grovt pikhamrade graniten var mycket viktigt. Det går inte

Projekt: Mimers Trapp.

Beställare: Akademiska Hus, KTH Campus Stockholm.

Landskapsarkitekt: Pia Englund, Nejra Lagumdžija, Hannah Marshall m fl, Tengbom.

Stenleverantör: Hallindens Granit m fl.

Stenentreprenör: Valter Eklund, Lestra m fl.

Stenkonsult: Christer Kjellén, Stenutveckling Nordiska.

att utföra samma hantverksmässiga arbete i dag. Sockelmönstret har också blivit väldigt starkt. Det står för ett evighetsperspektiv, något som åtminstone ska hålla i hundra år, säger Pia Englund.

NYA MIMERS TRAPP blottar fasaderna mer än tidigare.

– Det ligger ett stort finlir bakom restaureringen av fasaderna, just för att bevara de kulturhistoriska värdena samtidigt som de blir en naturlig del av trappan, säger Nejra Lagumdžija.

– Vi och arkitekterna talade mycket om hur den återvunna stenen skulle användas. På många sätt är det ett gestaltsmässigt samarbete. I trappan har vi

till exempel strösslat in den smågatsten som tidigare låg på byggnadens tak.

Stenen på platsen har alltså fått rollen som både modernt tillägg och sammanbindande element, i allt från epoker till detaljer. Bearbetningarna, som krysshamrad och flammad, gör platsen och trappan väldigt levande, lite som en palett av kulörer där varje nyans har ett syfte.

PLATSENS MÅNGA RIKTNINGAR och vinklar har testat materialets möjligheter.

– Vinkelspelet var den stora konceptuella utmaningen på skisstadiet, säger Hannah Marshall.

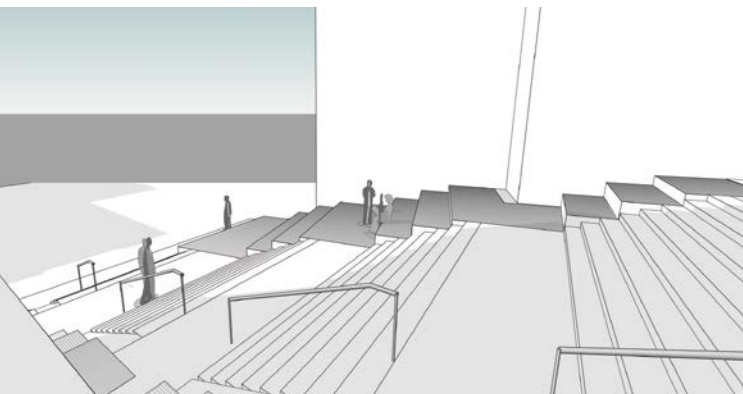
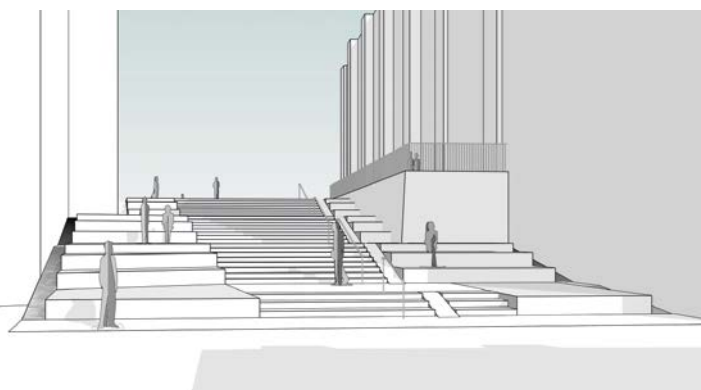
Huvudbyggnadens lutande stävpelare är ett element som återkommer i till exempel trappans gestaltning, med mått och vinklar i hållar som skapar en harmonisk rytm.

– Vi har också en mur som på ena sidan är i exakt vinkel med stävpelarna, men är rak på den andra, säger Pia Englund.

Rent visuellt bidrar det till att lösa upp gränsen mellan trappan och byggnaderna. Entrén blir en större helhet.

– Byggnaden spiller ut på platsen, säger Nejra Lagumdžija.

Trappan har även en logistisk uppgift att lösa. Nejra Lagumdžija visar en bild där den speglar de omgivande bygg-

nadernas vinklar och samtidigt leder besökare vidare, mot olika destinationer på området, i ett slags osynligt filsystem.

– Trappans trattform gör att det blir naturliga gångstråk.

TRION ÅTERKOMMER TILL de tekniska utmaningarna i projektet har inneburit, inte minst i detaljer som lutande runda hörn och rännor i olika vinklar.

– Det har varit ovärderligt att ha en stenkonsult som Christer Kjellén vid vår sida, säger Pia Englund.

Vissa val är okonventionella, som att kramla terrassens hållar utan fog.

– Det ger en annan skärpa till stenens skiftningar och när solen ligger på får man fram skuggningar.

Hannah Marschall understryker att inget har lämnats åt slumpen.

– Varena sten är måttfatt och har ett eget littera. Dethar varit fascinerade att komma så på djupet med material som man annars aldrig får tillfälle till.

– Att ha fått gå "all in" på det hantverksmässiga och testa gränser har gett nya kunskaper att ta med in i framtida projekt. Vi är stolta över att kunna ta projektet hela vägen från första skiss till projektering in i minsta detalj, från fogar till bearbetningar, säger Nejra Lagumdžija. ■

▲
Vy ur Tengboms
arbetsmodell.
Överst: Mimers
trapp sedd från
Osquars backe.
Nederst: trappan
från terrassen vid
Lindstedtsvägen.

Obeliskan

Ett unikt projekt där vi monterat en obelisk, vilket vi nog bara får uppleva en gång under vår verksamma tid.

**NÄRKE
STEN**

www.narkestens.se

Bärande våg

Naturstensbeläggningen vid nya Ångfärjeparken i Helsingborg har fått flera bearbetningar, för att ge känslan av havets naturliga övergång till land. Polerade stenblock i Hallandsgnejs påminner till exempel om slipade stenar vid havets bränningar.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **JOHAN LILJA & MARTIN HADMYR**

Det blev en symbolisk invigning när nya Ångfärjeparken i Helsingborg öppnades för besökare den 19 juni i år. Invigningen sammanföll med starten på en rekord-sommar, ungefär samtidigt som flera av pandemins restriktioner i Sverige lättades.

Stadsträdgårdsmästaren Martin Hadmyr har tillsammans med kollegan Elisabeth Möllerström stått för gestaltningen av parken.

– Ångfärjeparken är en grön mötesplats där stadens historiska stadsrum möter havet, en park för alla som ska fungera till både vardag och fest. Den har redan blivit en plats dit man går för att uppleva den populära familjevänliga fontänen, omgiven av blommande planteringar, säger Martin Hadmyr.

På omkring 4 000 kvadratmeter breder Ångfärjeparken ut sig mellan kongresshotellet Sea U och nöjespalatset The Tivoli.

– Gestaltningen är inspirerad av närheten till havet med vågformade granittrappor och polerad halländsk gnejs som glittrar i solen likt krusningar på vattenytan. Just valet av svensk sten har varit viktigt eftersom det är ett hållbart material, både ur drift- och miljöperspektiv, säger Martin Hadmyr.

UNDER 2020 ARBETADE Helsingborgs stad med att färdigställa utemiljön och gatorna runt den nya Hotell & Kongressen Sea U i centrala Helsingborg. När den sista delen vid Helsingörskajen och Kajpromenaden var klar återstod att bygga en ny park.

Namnet Ångfärjeparken är ett förslag från helsingborgarna själva. Under förra hösten uppmanades stadens invånare att komma med förslag på vad deras nya park skulle döpas till. Engagemanget var stort. Drygt 100 förslag kom in via sociala medier och andra plattformar.

– Med namnet kommer också en både naturlig och historisk koppling till Ångfärjestationen som ligger i anslutning till parken, säger Martin Hadmyr.

Han lyfter fram den nya fontänen och den gröna "arenan" som två element som tydligt definierar parkens syfte. Fontänen, som mäter 16 x 9 meter, består av 48 lampor och 96 vattenstrålar.

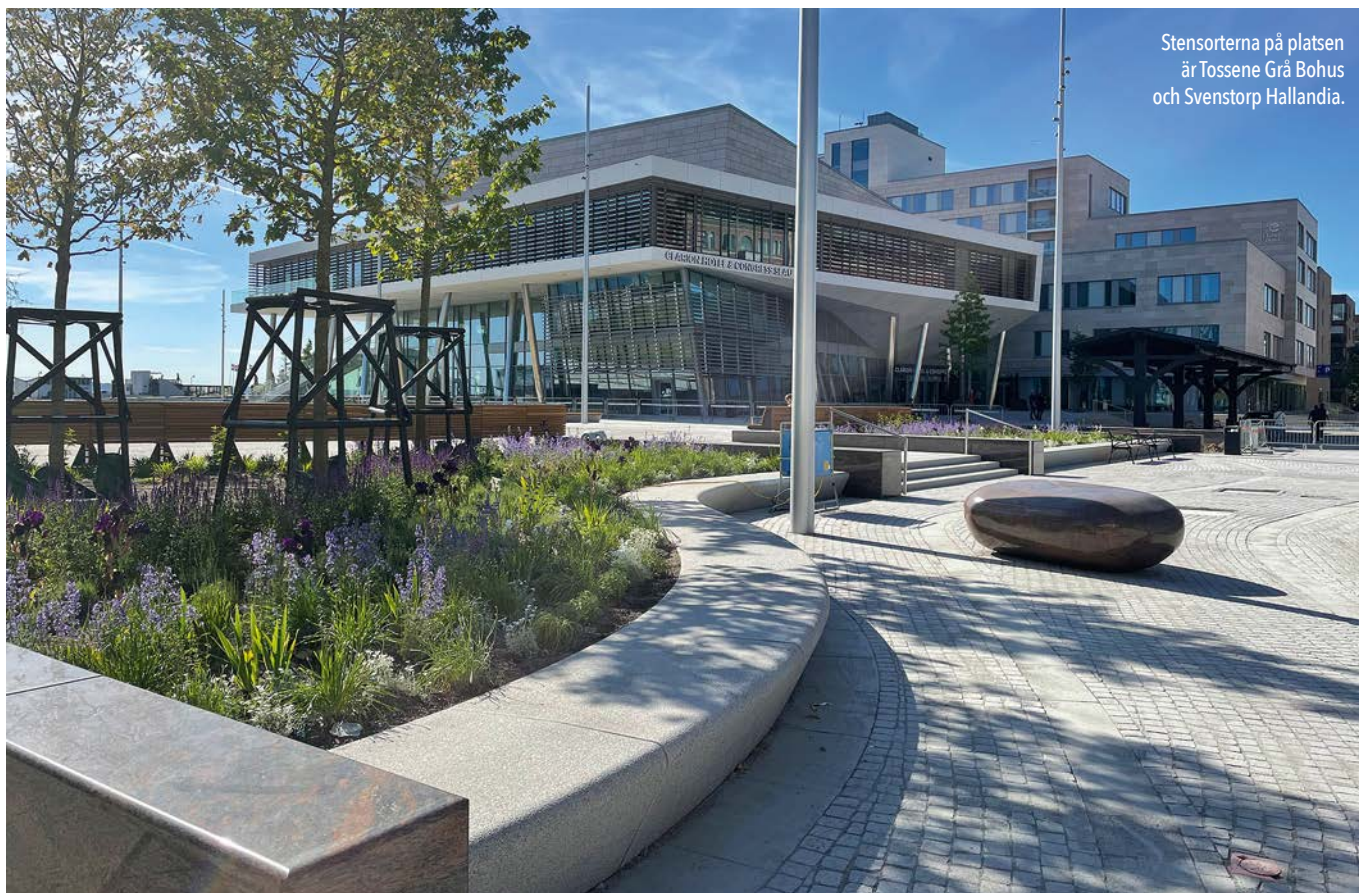
– Strålarna varierar i höjd enligt förprogrammerade sekvenser. Men fontänen kan också bli helt stilla och fungera som en vattenspegel. Den har varit mycket uppskattad under den varma sommaren och både barn och unga har lekt och svalkat sig i strålarna.

DEN 1 200 KVADRATMETER stora gräsmattan som breder ut sig mot kajen är en samlingsplats med sittplatser för besökare som till exempel vill ha picknick eller bara umgås.

– Gräsmattan inramas nästan som en arena, och är en plats där det också kan hållas evenemang i framtiden.

”Just valet av svensk sten har varit viktigt eftersom det är ett hållbart material, både ur drift- och miljöperspektiv.”

– Det är ingen tvekan om att den kommer att utsättas för mycket slitage. Därför har vi studerat hur man jobbar med moderna fotbollsplaner, som måste klara tuff påverkan. Vi har installerat ett bevattningssystem som vattnar gräsmattan underifrån. Sensorer känner av hur mycket vatten den behöver. Det ger 80–85 procent lägre förbrukning jämfört med traditionell bevattning, säger Martin Hadmyr.

DEN ÖVRIGA MARKBELÄGGNINGEN av natursten har försetts med flera olika bearbetningar för att förstärka känslan

av havets naturliga övergång till land.

– Vi har använt varianter av krysshamrad, flammad och polerad Bohusgranit, just för att understryka kraften i vågrörelserna. De polerade stenblocken i Hallandsgnejs vid fontänen har fått ett uttryck som påminner om slipade stenar vid havets bränningar, säger Martin Hadmyr.

– Bohusgraniten och Hallandsgnejsen är dessutom stensorter som har använts på platsen tidigare och tillhör stadens egna årsringar. Med de här stenarbetena lägger vi nu ytterligare en årsring till stadens historia. ■

Projekt: Nya Ångfärjeparken, Helsingborg.

Beställare: Helsingborgs stad.

Stadsträdgårdsmästare: Martin Hadmyr och Elisabeth Möllerström.

Stenleverantör: Hallindens Granit.

Stenentreprenör: Zaar Stone.

”De polerade stenblocken i Hallandsgnejs vid fontänen har fått ett uttryck som påminner om slipade stenar vid havets bränningar.”

S:t Matteus kyrka, Stockholm.

Stenhuggarmästarna Roger Larsson och Mats-Ola Ericsson, och gesällen Tim Ericsson.

S:t Matteus kyrka.

MÄSTERLIGT HANTVERK

Att hålla riktigt hög nivå på våra stenhuggares yrkeskompetens är tradition hos oss. Här arbetar två av Sveriges totalt nio stenhuggarmästare. En tredje är under utbildning och har redan klarat gesällprovet. Hantverkskunskapen är grunden i verksamheten, och i kombination med stort tekniskt kunnande och moderna maskiner kan vi lösa alla våra kunders utmaningar. Och du, sedan förra året är vår produktion 100 % fossilfri.

Välkommen till oss!

Borghamns Stenförädling AB

Stenvägen 6, 592 93 Borghamn
Tel. +46 (0)143-201 74
info@borghamns-stenforadling.se
www.borghamns-stenforadling.se

BORGHAMNS
kalksten

”Just nu växer jag in i rollen”

29 år, kvinna och vd. Caroline Lenner är tredje generationen som håller i rodret på familjeföretaget Orsa Stenhuggeri.
– Jag vill sätta min prägel på verksamheten och skulle gärna se att det startades ett nätverk för kvinnor i branschen, säger hon.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **STINA AHLENIUS**

Det är mest en slump som har lett fram till att Caroline Lenner, 29, sedan årsskiftet är ny vd för Orsa Stenhuggeri, och den tredje generationen i familjen att driva företaget. Åtminstone beskriver hon det så själv.

– Jag hade jobbat ett tag i Stockholm men längtade hem till naturen och funderade mycket på vad jag ville göra i livet framöver.

Hon bestämde sig för att ta ett sabbatsår för att renovera sitt fritidshus och resa.

– Och när jag ändå var på hemmaplan kunde jag underlätta för pappa och hjälpa till med företagets administration.

Men när pandemin slog till förra våren satte den stopp för Carolines resplaner.

– Jag fick tid att fokusera mer på vad jag kunde göra här hemma och upptäckte företagets potential.

Hon såg bland annat att det med enkla medel skulle gå att modernisera

företaget, genom att effektivisera och digitalisera administrativa rutiner.

– Jag vill få bort pappersbaserade processer, utveckla nya produkter och göra varumärket mer känt. Samtidigt vill jag att företaget ska växa, det är viktigt för mig att det är en attraktiv arbetsplats med nöjda medarbetare.

PAPPA TORSTEN LENNER hade också under flera år funderat på företagets framtid. Han närmade sig pensionen och hade ännu inte hittat en naturlig efterträdare som ville ta över. Alternativet var att sälja.

– Vi började diskutera ägarfrågan och kom fram till att vi i alla fall kunde testa med mig som ägare och vd. Skulle inte det funka skulle vi ju alltid kunna sälja företaget i ett senare skede.

Det är ett stort steg för de flesta att ta över ett familjeföretag, oavsett bakgrund. Inför ägarskiftet tog Caroline

och Torsten hjälp av Almi för att skapa struktur och tydlighet kring övergången och den framtida rollfördelningen.

– Jag kan verkligen rekommendera att ta extern hjälp vid ett ägarskifte så att man får stödet som man behöver.

CAROLINE SÄGER ATT hon gillar utmaningar, men innan hon tog över var det svårt att förstå vad det skulle innebära att ta över formellt, och att gå från att vara medarbetare till att leda företaget.

– Just nu växer jag in i rollen – hela tiden. Det är många beslut som ska fattas, som man inte har behövt fundera över tidigare.

Torsten finns också kvar i företaget, med en lite annorlunda roll än tidigare.

– Han ska successivt gå över till att endast vara fastighetsskötare och ”rodda” mest med sådant som rör maskiner och lokaler, men jag tror aldrig att han kommer att lämna företaget helt och hållet. Det har ju varit hans liv i över trettio år.

– Visst hamnar vi i diskussioner, men det tror jag att man aldrig kan undvika. I bland tar också far-dotter-relationen över, han måste ju också vänja sig vid att jag är ”chefen” nu. Gränsen mellan det privata och företaget är inte heller alltid självklar. Det är lätt att börja prata om

”Det är viktigt för mig att det är en attraktiv arbetsplats med nöjda medarbetare.”

privata angelägenheter på arbetstid bara för att "få det överstökat".

Brytningen av Orsasandstenen går tillbaka till 1500-talet och stenen finns i stadsvapnet. Ändå är kännedomen om att den fortfarande bryts i Orsa påfallande låg, även lokalt, betonar Caroline.

– Jag får många nyfikna frågor från människor i min omgivning som inte verkar känna till att vi både bryter och bearbetar stenen på plats. Samtidigt visar det potentialen att skapa nya affärsmöjligheter om namnet blir mer känt.

DEN NYA MARKNADSSTRATEGIN som har börjat stakas ut ska tydligare sätta Orsasandstenen på kartan.

– Pappa har ofta fått uppdrag via rekommendationer och sitt goda rykte, men har egentligen aldrig bedrivit någon marknadsföring, något jag tror kan göra stor skillnad för oss.

– Han satte sin prägel på företaget jämfört med hur farfar drev det. Nu blir det min tur att sätta min prägel, och vara mer inriktad på just affärsutveckling via digitalisering och marknadsföring. Det finns hur mycket som helst man kan göra, men vi ska ta en sak i taget.

Orsa Stenhuggeri blev betydligt mer aktivt på sociala medier så snart Caroline klev in i företaget, med inlägg som bland annat uppmanade följare att ge förslag på vad man kan göra av olika restprodukter från gravstenstillverkning.

"Det är till oss som man hör av sig när man behöver den rosa sandstenen, vilket förstås både är hedrande och gör att vi kan se på framtiden med tillförsikt."

– Vi hoppas kunna skapa engagemang och att folk ska få en större insyn i hur vi jobbar i företaget.

FÖRUTOM DEN EGNA stenproduktionen finns i grunden en stadig efterfrågan på Orsasandsten. Utseendemässigt brukar den jämföras med den skånska ljusröda Övedssandstenen som förekommer i flera kända byggnader, bland andra Grand Hotel i Lund. Och eftersom Övedssandstenen inte längre bryts har Orsasten i dag en unik position vid såväl restaureringar som nybyggnationer.

För några år sedan fick Orsa Stenhuggeri till exempel en stororder från Statens fastighetsverk, i samband med beslutet att restaurera Skånebankens gamla fasad i kvarteret Rosenbad på Drottninggatan i Stockholm.

– Vi har flera andra projekt på gång. Det är till oss som man hör av sig när man behöver den rosa sandstenen, vilket

förstås både är hedrande och gör att vi kan se på framtiden med tillförsikt.

SOM UNG KVINNA och företagsledare sticker Caroline ut i den mansdominerade stenindustrin.

– Jag märker det även i bemötandet från kunder, ofta äldre män som blir förvånade när de förstår att jag är chefen. Jag ser inte ut som deras schablonbild av någon som arbetar på ett stenhuggeri.

Samtidigt finns det många framträdande kvinnor i branschen, ofta på olika positioner i familjeföretag.

– Jag skulle vilja lära känna fler och få till ett utbyte av tips och erfarenheter.

– Kanske skulle man kunna starta ett nätverk eller ett mentorskap, det brukar vara givande för alla. Jag har redan två mentorer utanför branschen som jag har haft stor nytta av. Man behöver alltid någon att bolla med, och som kan se på den egna verksamheten med nya ögon. ■

Tradition från Öland

Mysinge Stenhuggeri AB är ett familjeföretag i den tredje generationen och har sedan 1930-talet brutit och förädlat den öländska kalkstenen. Vi levererar Ölandskalksten till det stora och lilla projektet, både i inne- och utemiljö.

Mer information om produkter och bearbetningar finns på vår hemsida.

MYSINGE
STENHUGGERI

STENPRISET

Här är de fyra finalisterna

Sten som förändrar och förnyar stadsmiljöer – och som även knyter an till minnen och platserns historia.

– Årets fyra finalister visar än en gång stenens oslagbara förmåga att binda samman vår gemensamma historia med nutiden, säger Kai Marklin, ordförande i Sveriges Stenindustriförbund.

Stenprisets jury har utsett fyra projekt som slutkandidater till Stenpriset 2021.

– Kvartetten lever upp till prisets kärnvärden: estetiskt, hållbart och nyskapande. Vinnaren presenteras i november, säger Kai Marklin.

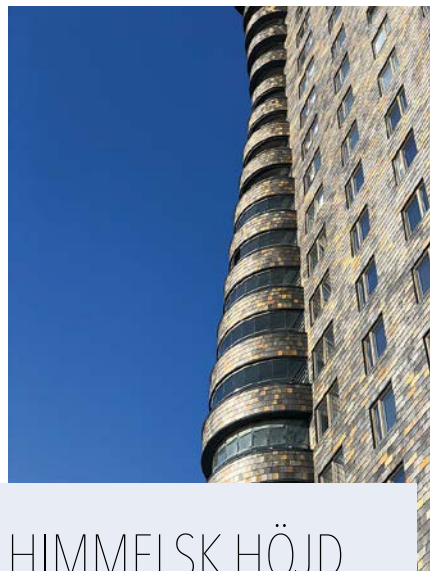

FOTO: NORDSKIFFER

HIMMELSK HÖJD

”Lidingös första skyskrapa” – det 68 meter höga Fyrtornet ritat av Wingårdhs – är ett nytt landmärke i stadsdelen Dalénum, vid Saltsjön i Stockholms inlopp. Fasaderna i punkthuset ”Skyskrapan”, på intilliggande lamellhus och balkongerna är klädda med takskeerplattor i Otta Rost.

GOLVET SOM MINNS SITT GÖTEBORG

Det gamla nötta golvet från 1972 i gallerian Nordstan i Göteborg har det senaste året bytts ut, lagom till stadens 400-års jubileum.

Nordstans nya golv består av Tossene Grå Bohus och Nero Assoluto. Knutpunkterna i köpcentret har lyfts fram genom att de två graniterna har lagts i ett mönster som är unikt för Nordstan. I golvet är cirka 350 mässingsbrickor infällda. På dem finns förnamn från göteborgare genom århundradena ingravade. Golvet och brickorna bildar en berättelse om göteborgarnas historia, och påminner om arvet från de miljoner människor i tidigare generationer som också trampat Nordstans golv.

PeGe Hillinge, arkitekt på Sweco, har i samarbete med kollegan Margareta Diedrichs och skulptören Pål Svensson tagit fram det nya golvkonceptet.

MED NY GRAVITATION

Eslövs nya Stora torg har blivit ett koncentrat av stadens historia och natur. Stenen har haft stor betydelse för att förändra platsens gravitation och ge torget en organisk inramning. (Läs mer om projektet på sid 22-23.)

RESTAURERAT ROSETTFÖNSTER

Det nya rosettfönstret i Linköpings domkyrka är ett gott exempel på hur den moderna CNC-tekniken och det traditionella hantverket samverkar. Originalen, som tillverkades på 1300-talet, är utbytt mot ett helt nytt fönster i kalksten från Borghamn.

Produktionschefen Tim Ericsson på Borghamns Stenförädling bedömer att närmare 300 arbetstimmar har lagts ned på restaureringen av fönsterpartiet.

STENPRISET

- Priset delas ut årligen till arkitekten/ beställaren/kreatören bakom ett projekt i Sverige där natursten har använts på ett estetiskt, hållbart och nyskapande sätt.
- De vinnande projekten de senaste fem åren:
2020: Obeliskens på Slottsbacken;
2019: Restaurant Frantzén; 2018: moderniseringen av Nationalmuseum; 2017: omgestaltningen av Brunkebergs torg, Stockholm;
2016: Konstverket *Utblick/Insikt* i Malmö.

Tuffare utredningskrav slår hårt mot mindre företag

Cementakrisen understryker att kraven i miljöutredningarna skruvats åt under senare år.

– Samma regler gäller alla brytande företag. För ett mindre företag i till exempel blockindustrin kan kraven slå hårt, säger miljökonsulten Mats Waern.

DEN PÅGÅENDE CEMENTAKRISEN har flera dimensioner. En av nyckelfrågorna handlar om hur grundvattnet påverkas av brytningen. Enligt EU:s vattendirektiv får tillgången och kvaliteten på vattnet inte försämrats av brytningen.

Det gäller alla typer av brytande företag – och kraven är desamma oavsett storlek och verksamhetens inriktning.

– Min bild är att kraven på välgrundade och kostnadskrävande utredningar,

som visar hur brytningen påverkar grundvattnet, har skruvats åt betydligt de senaste fem tio åren, säger Mats Waern, miljökonsult på WSP Environmental i Kalmar.

WSP anlitas ofta av brytande företag inom stenindustrin för att göra liknande utredningar.

– I alla typer av täkter där man går på djupet och länshåller grundvatten behöver man utreda om och hur dricksvattenintressen påverkas. Men det kan även handla om att utreda hur till exempel olika arter i en närliggande sumpskog eventuellt påverkas.

Utredningarna kan bland annat innebära att man måste borra flera kontrollbrunnar och utreda över tid. För ett mindre brytande företag i exempelvis stenindustrin kan kostnaden bli betungande.

– Regelverket är lika för alla, men

en utredning som kanske kostar flera hundra tusen drabbar förstås det mindre lokala företaget hårdare än de stora bolagen.

Mats Waern, miljökonsult på WSP.

CEMENTAKRISEN HAR NU nått högsta politiska nivå och blivit en ministerfråga. Samtidigt visar frågan också hur ett enhetligt regelverk som skruvas åt allt hårdare kan drabba stora och mindre företag på olika sätt, något som i förlängningen

riskerar att påverka branschens sammansättning.

– Den långsiktiga trenden som vi ser inom ballastbranschen är att det styrs mot större täkter, inom vissa branscher har de små aktörerna helt försvunnit, säger Mats Waern. ■

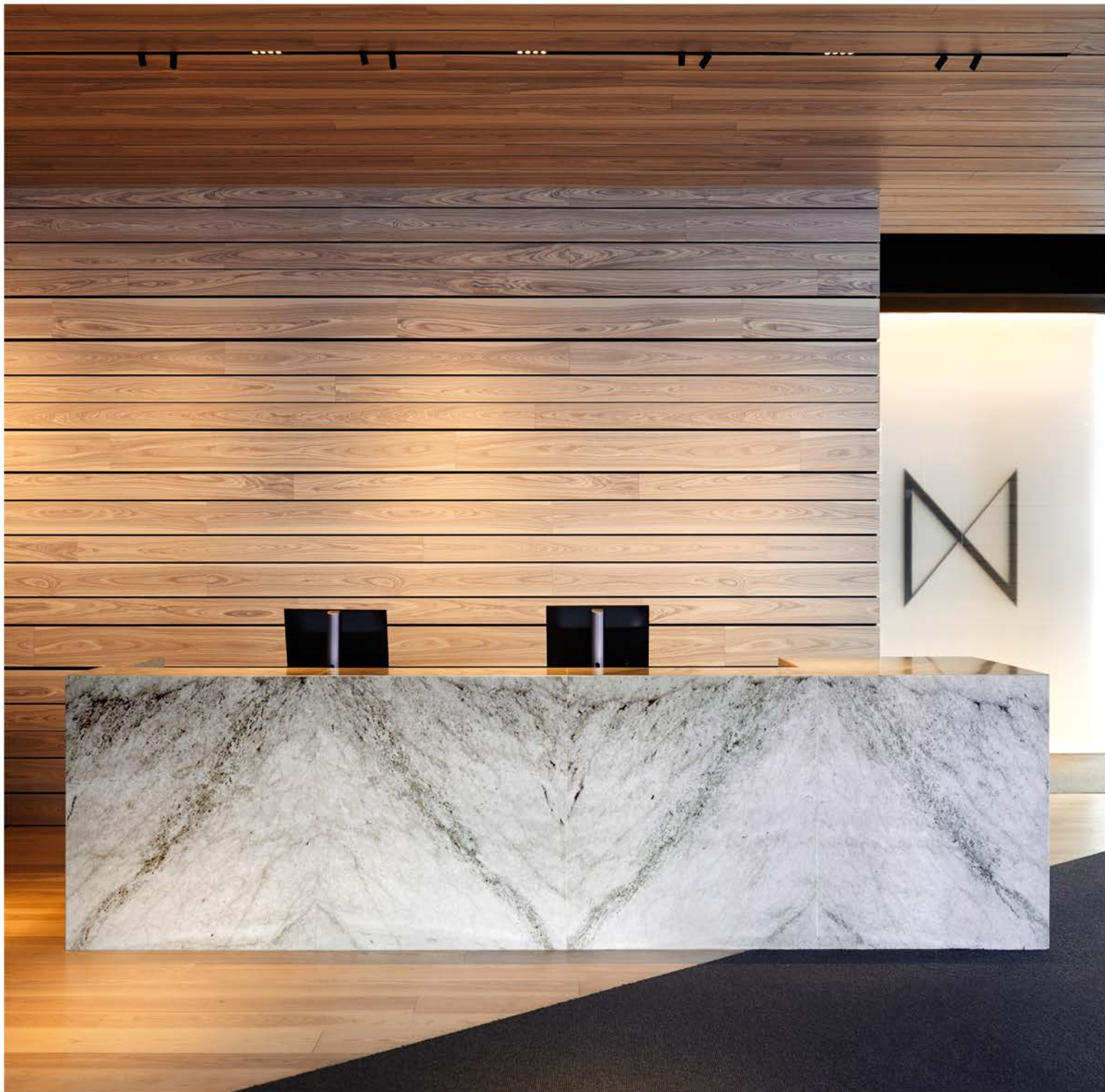
TEXT **PETER WILLEBRAND**

LÅT OSS
SKAPA
NÅGOT
HÅLLBART
TILLSAMMANS!

GRANUM
STENPRODUKTER

BORGHAMNSTEN

Svensk natursten. Exklusiv. Tidlös.

WWW.BORGHAMNSTEN.SE

Lönsam livslängd

Vad innebär god stenekonomi och hur motiverar man valet av en naturstensbeläggning jämfört med andra material – allt annat lika? Det är två grundläggande frågor som många landskapsarkitekter ställs inför när till exempel ett nytt torg ska anläggas. Sten reder ut frågetecknen.

TEXT PETER WILLEBRAND

– **HUR SKA VI** resonera: Är det en initial kostnad som skattebetalarna ska ta nästa år eller en långsiktigt investering för våra barn? För mig är svaret enkelt, säger stenkonsulten Anders Junghage.

Han anlitas ofta för större projekt och ingår även i Sveriges Stenindustriförbunds panel av sakkunniga. Han har erfarenhet av flera typer av markbeläggningar och har kunnat följa hur landskapsarkitekternas intresse för svensk natursten ökat det senaste decenniet. Anders Junghage får också ofta frågor om lämpliga material.

– Men mitt viktigaste råd när det kommer till kostnader handlar inte om ytmaterialet. Det är i stället att alltid se till att underarbetet är bra utfört och att materialet ligger still, säger han.

– Oavsett om det är granithållar eller betongplattor ska ett nytt torg i dag fylla många fler funktioner än tidigare, och ofta klara olika grader av trafikbelastning. Många lägger stora summor på både utseende och material medan underarbetet inte får samma prioritet. Men börjar hållarna glida eller sjunka i dåligt underlag får man ett kostsamt efterarbete, säger Anders Junghage.

KALKYLEN FÖR EN markbeläggning består av två delar: investeringskostnad

och underhållskostnad. Arbetskostnaden för underarbetet är ett slags konstant, eftersom den blir densamma oavsett ytmaterial. Schablonen säger att arbetskostnaden ligger runt 500 kronor per kvadratmeter. Övriga kostnader handlar alltså om materialval, vilket innefattar parametrar som livslängd, beständighet och underhåll.

– Inräknat arbetskostnad skulle jag säga att dagspriset för en kvadratmeter med betongplattor ligger runt 600 kronor. För svensk gatsten är det cirka 1 000 kronor, medan hållar ligger runt 1 600–1 800 kronor, alltså ungefär tre gånger priset för betong, summerar Anders Junghage.

EN 500 KVADRATMETER stor torgyta kostar utifrån denna kalkyl cirka 200 000 kronor mer om man använder gatsten i stället för betongplattor, och 500 000–600 000 kronor mer om man använder granithållar.

Utslaget på en beräknad livslängd på 30 år innan torgets yta måst läggas om, innebär det att gatstenstorget årligen kostar cirka 6 700 kronor mer än betongtorget, medan hålltorget blir cirka 25 000–30 000 kronor dyrare per år.

Men det är den kortsiktiga beräkningen. Det är när torget ska läggas om efter 30 år som delarna i kostnads-

kalkylen får en helt annan vikt, och ger naturstenen ett betydligt högre ekonomiskt värde än vad kalkylen visar. Medan i praktiken merparten av alla betongplattor har kasserats efter 30 år, visar studier att nästan all gatsten – 98 procent – och cirka 75 procent av hållarna kan återanvändas.

– Med tanke på att gatstens tekniska livslängd är flera hundra år och att cirka 98 procent kan återanvändas i framtida projekt räknar du rätt snabbt hem en gatstensbeläggning, säger Anders Junghage.

Rent ekonomiskt skrivs gatsten och hållar av med ett marknadsmässigt restvärde som går direkt in på tillgångssidan i kommunens budget. När de används på nytt belastas inte skattebetalarna medan nya betongplattor måste betalas fullt ut igen och blir ett klart dyrare alternativ efter 30 år. Det finns med andra ord stora långsiktiga vinster i att underhålla ett gatstensprojekt.

– Gatsten från 1800-talet används än, och får en eftertraktad patina med åren.

ENLIGT ANDERS JUNGHAGE sitter många kommuner i dag på stora lager av gatsten som de inte riktigt har koll på – en dold tillgång om man så vill.

– Många har enorma granitlager, av finaste bohuslänska sort. Det är ju ett kulturarv som vi borde göra mer för att bevara. Det skulle behövas en ordentlig inventering på många håll, inte minst för

Anders Junghage,
stenkonsult.

”För en kommun som ska välja material för sin utemiljö är det egentligen inte så svårt. Det hållbarhetsmässigt bästa valet bör alltid ställas i relation till den totala livscykelkostnaden.”

BJÖRN SCHOUENBORG, SENIORFORSKARE PÅ RISE

FOTO: ANDERS JUNGHAGE

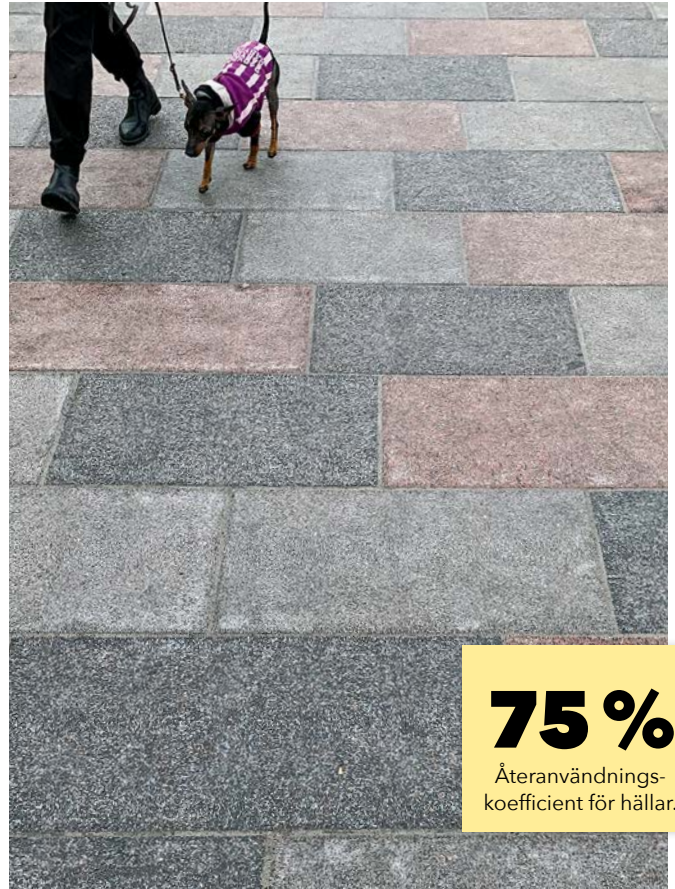
98 %Återanvändnings-
koefficient för gatsten.

FOTO: KARIN NYMAN

75 %Återanvändnings-
koefficient för hållar.

att underlätta för landskapsarkitekterna som kanske sitter i en helt annan stad.

– Just nu jobbar jag med ett projekt i Karlstad där vi återanvänder mycket av kommunens material på vissa ytor. Vi började med att inventera lagret för att sedan bestämma på vilket sätt det gör mest nytta, inte minst estetiskt.

Han uppskattar att kommunen totalt har ett lager på cirka 3 000 kvadratmeter. Omräknat till en marknadsmässig värdering motsvarar det en lagertillgång på cirka 1,5 miljoner kronor.

– Som dessutom ger en obefintlig miljöeffekt när det återbrukas.

ANDERS JUNGHAGE TROR att vi får se flera upphandlingar där kravet är att en viss procent av ytan är återvunnen sten. Samtidigt ska man vara medveten om att den återvunna stenen är att betrakta som en premiumprodukt, understryker han.

– Det finns premiumytor och andra ytor. Använd krutet på rätt sätt. Klimatfrågan ställer allt på sin spets. Vad är vi beredda att betala för en råkildad svensk

gatsten som i praktiken innebär nära noll i utsläpp? Det handlar dessutom att säkra återväxten av svenska stenhuggare, som i dag är obefintlig eftersom priserna är så hårt pressade i botten.

BJÖRN SCHOUENBORG ÄR seniorforskare på Rise och räknas som Sveriges ledande expert på natursten som byggnadsmaterial. Han delar Anders Jung-hages syn på skillnaden mellan kort- och långsiktighet. Det är kortsiktigt mest kostnads-effektivt att täcka markytor med betongprodukter och asfalt, men kalkylen blir en helt annan när livscykelkostnaden vägs in.

Björn Schouenborg,
seniorforskare, Rise.

– Det är mycket som ligger i begreppet hållbarhet: miljö, klimat, ekonomi och sociala värden. Men vissa valmöjligheter är lättare än andra att hantera och för en kommun som ska välja material för sin utemiljö är det egentligen inte så svårt. Det hållbarhetsmässigt bästa valet bör alltid ställas i relation till LCC, det vill säga den totala livscykelkostnaden, säger han.

– När vi för några år sidan genom-

förde Vinnovaprojektet Klimatsäkrade systemlösningar för urbana ytor och jämförde klimatavtrycket för ett antal markbeläggningsprodukter stod det väldigt klart att användning av svensk natursten är överlägset andra alternativ vad gäller klimatavtryck. Då ska man komma ihåg att vi valde cykler med sex omläggningar av markytan – vart trettionde år – trots att vi vet att marksten håller i många hundra år.

DET FINNS INGA genvägar, betonar Björn Schouenborg. Ska vi uppnå ett hållbart samhälle måste vi gå mot en cirkulär ekonomi med återanvändning och återvinning.

– Det borde till exempel gå att plocka upp än mer av de gamla gatstenarna som i dag ligger under asfalt och återvinna dem i en smart process.

Björn Schouenborg tror att vi i framtiden får se fler kombinationer av natursten och markbetong, där det sistnämnda materialet till exempel får rollen att låsa ytan och med stora fogar se till att dagvattnet får ett effektivt genomsläpp.

– Det är en utmärkt kombination tillsammans, säger han. ■

Skilj på äpplen och päron!

Många har åsikter om den pågående Cementakrisen som har bubblat upp som en politiskt laddad fråga i den valrörelse vi redan befinner oss i.

Vi som verkar i skuggan av den stora betongindustrin dras också med i debatten – vare sig vi vill eller inte. För när frågor om täktstillstånd och liknande ska provas ställs vi inför samma krav och regelverk som ett företag som omsätter mer än vår samlade bransch – och vars verksamhet har betydligt större miljöpåverkan. Det är ett förhållande som inte är självklart för alla som betraktar vår bransch från sidan, och för "vanligt folk" är det såklart inte lätt att förstå skillnaderna mellan olika täktverksamheter.

Gott så. Det faller på oss att förklara vad vi sysslar med, i synnerhet nu när debattvågorna svallar. Natursten är bokstavligen en grundsten i en värld som måste gå mot en cirkulär ekonomi. Det är vårt budskap och löfte som alltid måste nå fram!

Något Cementakrisen också sätter fingret på är vad som sker när den multinationella jättens "kostym" sätts på det lilla familjeföretaget, som i generationer har brutit en unik svensk stensort i ett lokalt brott. Miljökonsulter vittnar om att Cementakrisen är ett uttryck för att kraven i miljöutredningarna skruvats åt rejält under senare år.

I korta drag innebär det ökade kostnader för allt mer omfattande utredningar, där likabehandlingen gör att kostnaderna blir enorma för det lilla företaget jämfört med för det större.

Det krävs inget större ekonomiskt geni för att förstå vad det

betyder för vår bransch som i huvudsak är uppbyggd kring små och medelstora företag över hela landet. Dessutom skapar det höga trösklar för den som vill starta ny eller utöka sin brytande verksamhet. I den närbesläktade ballastindustrin har många mindre aktörer redan kastat in handduken.

Samtidigt mår vår bransch "efter omständigheterna" bra för tillfället. Det råder nämligen en generellt ökad efterfrågan på svensk natursten. Skälen är många. Jämförande studier av bland annat klimatavtryck från markbeläggningar visar tydligt att svensk natursten är överlägsen andra material. Dessutom är återbrukningsgraden högre.

I många stora restaureringsprojekt ser vi också en renässans för svensk sten, och många beställare frågar varför vi inte kan öppna gamla brott igen för att möta efterfrågan på en sten som inte längre bryts. Känner man då inte till den tuffare kostnads-kalkylen och den tidshorisont som krävs för att starta ett nytt brott är det svårt att förstå den höga tröskel som vi ställs inför.

Och det är där vi står nu. Samtidigt som efterfrågan ökar skruvas kraven i miljöutredningarna åt, med ökade kostnader som drabbar de mindre företag som erbjuder marknadens bästa klimatval.

Ska vi bygga en ny värld där den cirkulära ekonomin får en större betydelse måste vi kunna skilja på äpplen och päron. I framtiden krävs en anpassning av regelverket så att det tar hänsyn till både storlek och verksamhet! Annars riskerar även vår bransch att utarmas och övertas av internationella jättar, som inte alltid delar vår inhemska syn på svensk sten och ett lokalt näringsliv som i generationer gjort hela landet levande.

Vi är beredda att dra vårt strå till stacken – är beslutsfattarna det också?

MATS-OLA ERICSSON,

VD FÖR BORGHAMNS STENFÖRÄDLING,

VICE ORDFÖRANDE FÖR SVERIGES STENINDUSTRIFÖRUND

"I den närbesläktade ballastindustrin har många mindre aktörer redan kastat in handduken."

TIDLÖS ELLER TRENDIG?

VI HAR STENLÖSNINGAR FÖR ALLA BEHOV

VALTER EKLUND STENENTREPRENADER AB

är ett specialistföretag som utför alla typer av stenarbeten och stenentreprenader. Bland annat golv, fasader, trappor, badrum, kök, markbeläggningar, murar m.m.

VE STEN AB

är ett säljbolag med import och egen verkstad. Tillverkar, tillhandahåller och säljer alla typer av stenmaterial. Bland annat golv, väggplattor, gat- och kantsten, markhållar, fönsterbänkar, bänkskivor för kök och badrum, trappor, beklädnader, fasader, murar m.m.

KUNSKAP OCH TRADITION SEDAN 1938

VALTER EKLUND KONCERNEN

Korgvidegränd 5-7, 162 44 Vällingby, **Tel:** 08-38 03 30

Mail: info@ve-sten.se, **Hemsida:** www.ve-sten.se

**GÖRAN
ANDERSSON**

Besiktningssman för
utomhusmiljö samt
sakkunnig utemiljö.

**JAN ANDERS
BRUNDIN**

Stenmästare och besikt-
ningsman, sakkunnig
alla områden.

**MAGNUS
FUNDELL**

Besiktningssman,
sakkunnig byggnad
inne och ute.

**THOMAS
HÅKANSSON**

Stenmästare och besikt-
ningsman, sakkunnig
utemiljö.

**ANDERS
JUNGHAGE**

Stenkonsult och råd-
givare, sakkunnig
utemiljö.

**I VARJE NUMMER SVARAR SVERIGES
STENINDUSTRIS SAKKUNNIGA
PÅ LÄSARFRÅGOR OM STEN. INGEN
FRÅGA ÄR FÖR LÄTT, SVÅR ELLER
KOMPLICERAD! MEJLA DIN FRÅGA
TILL SAKKUNNIG@STEN.SE.**

HUR MYCKET FÅR FOGARNA VARIERA?

▼ Jag har ett nylagt marmorgolv i min hall och plattorna tandar. Entreprenören säger att plattorna får ha en viss tandning. Vad gäller?

MAGNUS FUNDELL: Ja, golvet får ha en viss tandning (fogsprång). *Stenhandboken* och Bygg AMA tillåter ett fogsprång på högst 0,5 millimeter om golvet har lagts i bruk och högst 1,0 millimeter när golvet har lagts i fästmassa.

Om ni upplever att fogsprånget är större än vad som är tillåtet kan ni lätt göra en mätning. Använd er av en linjal och ett bladmått. Instruktioner och bestämmelser hittar ni på www.sten.se i *Stenhandboken - inomhus* under kapitel 4.4.3.

ÄR OLIKATJOCKA STENPLATTOR OKEJ?

▼ Jag har fått ett slipat kalkstensgolv inlagt i vår hall. Fogarna varierar mycket och det verkar även vara skillnad på tjockleken på plattorna. Får det vara så?

MAGNUS FUNDELL: Fogbredden får variera men endast till en viss del. Ett golv lagt i bruk får ha en fogbredd på $2 \pm 0,8$ millimeter och ett golv lagd i fästmassa $3 \pm 1,2$ millimeter.

När det gäller tjockleken på slipade plattor så får stenar som läggs i bruk ha en differens

FOTO: BORGHAMNS STENFÖRÄDLING

Ett perfekt lagt kalkstensgolv.

på $\pm 3,0$ millimeter och plattor som läggs i fästmassa $\pm 0,8$ millimeter (kalibrerad). Viktigt att veta är om ni har beställt kalibrerad sten (sten för läggning i fästmassa).

Lyckad uppdatering av *Byggnadsmaterial*

RECENSION

Byggnadsmaterial, 4:e upplagan
Av Per Gunnar Burström
(Studentlitteratur, 2021)

Det är viktigt att natursten finns med i den tekniska akademiska dokumentationen om byggmaterial, och får spridning. Målgruppen för *Byggnadsmaterial* är primärt studenter på universitetens och högskolornas byggnadstekniska program och program-

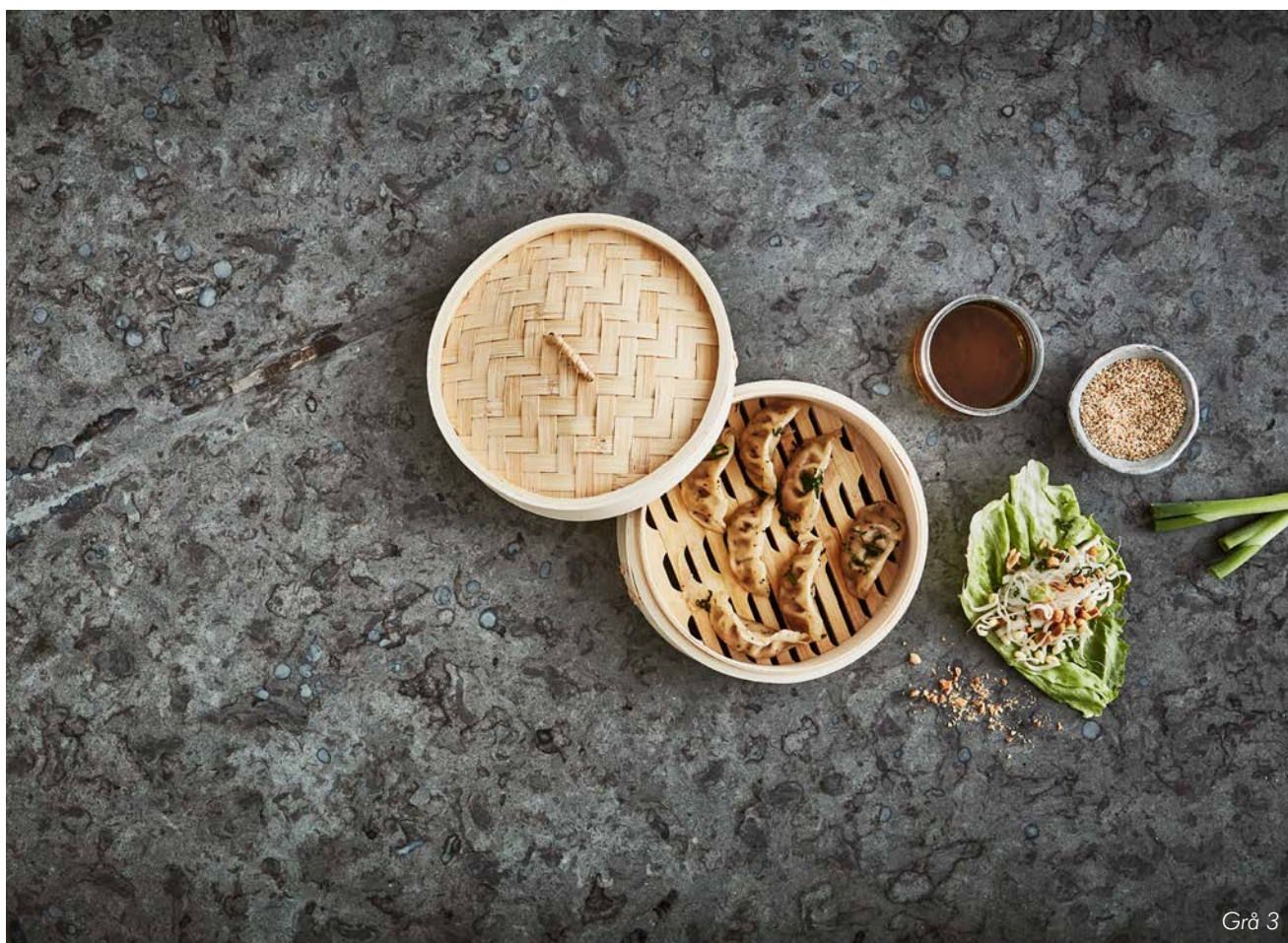
men för arkitektur. Boken är ett bra, pedagogiskt uppslagsverk över byggnadsmaterial, men de tre första upplagorna presenterade dessvärre natursten på ett undermåligt sätt.

Detta har rättats till i den nya utgåvan. De tolv sidorna om natursten är nyskrivna och håller samma höga nivå som beskrivningen av övriga material. Många bilder och tabeller i boken är hämtade från branschens presentationer, vilket känns tryggt.

KURT JOHANSSON

Kalksten från Kinnekulle

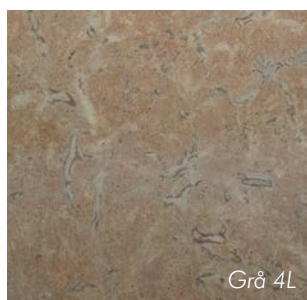
Foto Clive Tompsett för ICA Sverige AB.

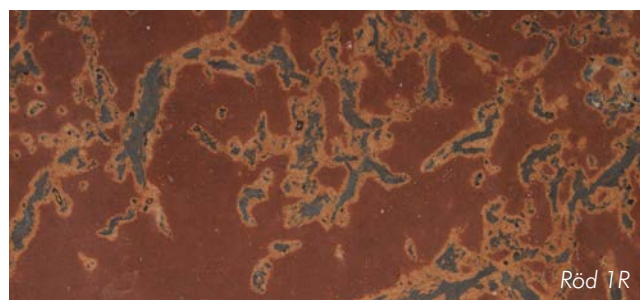
Grå 3

Naturyta

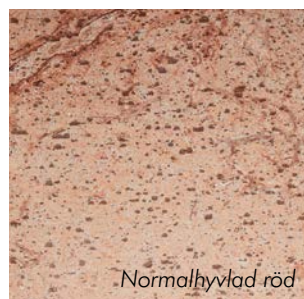
Grå 4L

Röd 1R

Vår slitstarka kalksten som brutits på Kinnekulle i flera generationer är vacker såväl inomhus som utomhus. Med vår yrkesskicklighet kan vi hjälpa dig med allt från det lilla enkla till den svåra renoveringen. Vårt sortiment av kalksten passar till allt från golv, trappor, bänkskivor, murar eller terrassplattor.

**Välkommen att besöka oss på vår nya hemsida
www.thorsberg.se eller via telefon 0510-54 00 56.**

Normalhyvlad röd

Normalhyvlad grå

THORSBERG
STENHUGGERI AB

BORGHAMNSTEN AB

Borghamnsvägen 3
SE-592 93 Borghamn

Tel: +46 143 20 210
Fax: +46 143 20 233
info@borghamnsten.se
www.borghamnsten.se

BORGHAMNSTEN

Svensk natursten. Exklusiv. Fullis.

Ekebergsmarmor • Brännlyckemarmor • Borghamnskalksten.
Fasader, golv och trappor mm för
såväl inne- som utemiljöer.

NA STENTEKNIK AB

Sirbo 160
SE-693 94 Åtorp

Tel: +46 730 41 90 60
per@nastenteknik.se

NY ÄGARE – SAMMA KRAMLOR!

DALA STEN AB

Kalkbruket
521 62 Stenstorp

Tel: +46 500 451 132
info@dalasten.se
www.dalasten.se

www.dalasten.se

Sten för interiör och exteriör. Golvplattor, fönsterbänkar, bänkskivor, trappor, fasad och marksten.

NATURSTENSKONSULT FUNDELL AB

Furuvägen 74
SE-187 64 Täby

Tel: +46 708 45 08 22
info@naturstenskonsult.se
www.naturstenskonsult.se

NATURSTENSKONSULT
FUNDELL AB

Naturstenskonsult,
rådgivare och
besiktningsman.

GRANUM STENPRODUKTER AB

Aspgatan 33
289 71 Sibbhult

Tel: +46 44 620 10 10
info@granumstenprodukter.se
www.granumstenprodukter.se

GRANUM
STENPRODUKTER

Låt oss skapa något
hållbart tillsammans!

NILSSONS STENHUGGERI & GRAVVÅRDSFABRIK AB

Industrivägen 17
SE-294 39 Sölvesborg

Tel: +46 456-155 55
info@nilssonssten.se
www.nilssonssten.se

Yrkesskicklighet, kunskap
och erfarenhet sedan 1901.

GRUVTEKNIK AB

Saxdalsvägen 2
SE-771 65 Ludvika

Tel: +46 240 374 95
Fax: +46 240 376 58
info@gruvteknik.com
www.gruvteknik.com

Nya och begagnade maskiner
samt reservdelar för borrar,
kilning och sprängning i berg.

NORDSKIFFER AB

Verkstadsgatan 2 B
SE-263 39 Höganäs

Tel: +46 42 33 13 98
info@nordskiffer.com
www.nordskiffer.com

Experter på skiffer för
fasad, golv, tak och mark.

STENKONSULT ANDERS JUNGHAGE

Västra torggatan 10
SE-665 35 Kil
Tel: +46 70-88 66 418
anders@junghage.nu
www.junghage.nu

Stenkonsult,
besiktningsman
och rådgivare

NORRKÖPINGS STENINDUSTRI AB

Box 120 52
SE-600 12 Norrköping
Tel: +46 11 12 13 80
Fax: +46 11 10 19 12
info@stenindustri.se
www.stenindustri.se

Vi levererar och monterar:
granit – kalksten – marmor –
skiffer – gravvårdar.

MATEK AB

Norra Zinkgatan 3
SE-271 39 Ystad

Tel: +46 411 55 57 25
magnus.lasson@matek.se
ola.randefalk@matek.se
www.matek.se

Diamantverktyg
& maskiner
för sten & betong.

NÄRKESTEN ENTREPRENAD AB

Box 62
SE-692 21 Kumla
Tel: +46 19 58 25 20
Fax: +46 19 58 19 90
mail@narkesten.se

Stenhuggning – restaurering –
montering. Utför allt inom
branschen i hela Norden.

ORSA STENHUGGERI AB

Gruvbacksvägen 4
SE-794 91 Orsa

Tel: +46 250-550 330
info@orsasten.se
www.orsasten.se

Bryter och bearbetar
Orsasandsten till byggnadssten,
fasadsten, restaurering mm.
Tillverkar och levererar gravvårdar.

STRIXEN AB

Samlarvägen 4
SE-281 43 Hässleholm

Tel: +46 709-99 09 95
info@strixen.se
strixen.se

Natursten är vårt material.

PERSSONSTEN

Yxhultsvägen 44
SE-692 72 Kumla

Tel: +46 19 57 29 00
Fax: +46 19 57 25 43
info@perssonsten.se
www.perssonsten.se

Stenhuggeriet
med yrkeskunskap.

VILL DU OCH DITT FÖRETAG OCKSÅ SYNAS HÄR?

Kontakta Kai Marklin

Tel: +46-(0)70 594 71 95
annons@sten.se

SJÖSTRÖM STENFÖRÄDLING AB

Kalkstensgatan 1
SE-387 92 Borgholm

Tel: +46 485-56 15 50
Fax: +46 485-56 31 38
info@sjostromsten.se
www.sjostromstenforadling.se

Vi tar fram inomhus- och
utomhusprodukter av öländsk
och jämtländsk kalksten.
Kunglig hovleverantör.

THORSBERG STENHUGGERI AB

SE-533 94 Hällekis

Tel: +46 510-54 00 56
Fax: +46 510-54 00 67
info@thorsberg.se
www.thorsberg.se

THORSBERG STENHUGGERI AB

Kinneullekalksten, marmor
och granit. Golv, trappor,
köks- och fönsterbänkar,
trädgårdsmiljöer, fasader.

SLITE STENHUGGERI AB

Kronbrunnsgatan 6, 62448 Slite
SE-624 48 Slite

Tel: +46 498 22 03 49
Fax: +46 498 22 22 50
info@slitesten.se
www.slitesten.se

Allt i gotländsk kalksten. Modern
fabrik, duktiga hantverkare.
Byggnadssten, trädgårdssten,
stenrestaurering.

VINCENT

Försäljning Sverige/Danmark:

Pär Groh: +46 725 00 09 30
par.groh@vincent.tools

Servicecenter: c/o Tyrolit AB
Exportgatan 38D
422 46 Hisings Backa
Tel: +46 31 58 33 90

Verktyg för stenindustri
och stentillverkning.

STENFIRMA LAPITAL AB

Symmetrivägen 19
SE-196 37 Kungsängen

Tel: +46 8 770 70 70
info@lapital.se
www.lapital.se

Granit, marmor och
kalksten. Högsta kvalitet
till bästa pris. Stockholms
modernaste verkstad.

ZAARSTONE

Arkelstorpsvägen 11
SE-293 95 Vilshult

Tel: +46 454 77 10 20
info@zaarstone.se
www.zaarstone.se

Vi är den kompletta naturstens-
leverantören som kan leverera
allt inom naturstensprodukter.

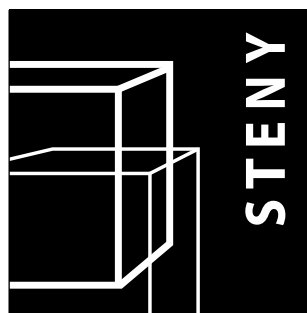
3 x skötselråd för sten

Sveriges Stenindustriförbund har tagit fram tre nya
kortfattade faktablad med skötselråd för natursten.
Ett handlar om bänkskivor, ett om golv och trappor
och ett om att ta bort fläckar på natursten.

Du hittar faktabladerna här:

sten.se » Stenhandboken » skötselanvisningar

STENY AB

Din lokala stenhuggare i hela landet

Tel: +46 46 540 18 88 info@steny.se www.steny.se

Steny AB

stenyab

BRÖDERNA AHLGREN'S MARMORINREDNINGAR AB

Proffs på natursten

Mariero 1
SE-524 91 Herrljunga
Tel: +46 513 401 72
Fax: +46 513 401 90
info@ahlgrensmarmor.se
www.ahlgrensmarmor.se

NORRSTEN

Sundbrogatan 29
SE-937 31 Burträsk

We bring the rock to you

Tel: +46 914 550 01
Fax: +46 914 108 88
info@norrsten.se
www.norrsten.se

JN SVENSK STEN

Fiskaregatan 4
SE-386 50 Mörbylånga

Tel: +46 485 65 90 04
info@svensksten.se
www.svensksten.se

SJÖSTRANDS GRANIT & MARMOR

Slånbärgsgatan 3
SE-722 23 Västerås
Tel: +46 21 18 56 10
Fax: +46 21 30 56 30
info@sjostrandsgranit.se
www.sjostrandsgranit.se

KUNGÄLV'S NATURSTEN AB

Rattgatan 17
SE-442 40 Kungälv

Vi levererar natursten
hem till Dig!

Tel: +46 303 22 66 05
info@knsten.se
www.knsten.se

STENDESIGN STOCKHOLM AB

Rörvägen 51
SE-136 50 Haninge

Tel: +46 8 663 26 63
info@stendesign.nu
www.stendesign.nu

LANDERNÄS MARMOR AB

Nöbbelövs Mossaväg 1
SE-226 60 Lund
Tel: +46 46 399 660

1 000 råskivor i lager, veckoleveranser från Italien. Egen produktion. Uppmätning, tillverkning, leverans och montering av era bänkskivor.

info@landernas.se
www.landernas.se

STEN & MARMOR I LINKÖPING AB

Tornbyvägen 3
SE-582 73 Linköping

Naturmaterial som håller i generationer till köksbänkar, fönsterbänkar, golv och väggplattor. Proffsmontering, säkra leveranstider, skräddarsydda lösningar.

Tel: +46 13 14 54 34
info@sten-marmor.se
www.sten-marmor.se

MARMOR & GRANIT AB

Industrigatan 6
SE-291 36 Kristianstad
Tel: +46 44 21 34 40
Fax: +46 44 21 33 08
info@marmorgranit.se
www.marmorgranit.se

Inredning, fasad, trappor, golv, bordsskivor, köks- och fönsterbänkar, trädgårdssten, gravvårdar, montering, restaurering, konsult.

STENY

Inredningar
Hotell
Restaurang
Golv
Köksbänkar
Kontor
Badrum
Bord
Bardiskar
Projekt

... i hela Sverige!

FÖR EN HÅLLBAR FRAMTID

...OCH EN VACKER NUTID

S:t Eriks är Sveriges sten- och betongpartner som med stor kompetens och ett brett och djupt sortiment bidrar till att skapa hållbara, funktionella och vackra miljöer. Vi har lokal och rikstäckande närvaro med god lagerhållning av natursten, markbeläggning, murar och trappor, infrastruktur och VA samt tak.

S:T ERIKS AB | TELEFON: 0771-500 400 | E-POST: INFO@STERIKS.SE | WWW.STERIKS.SE

S:T ERIKS

SVERIGES STEN- OCH BETONGPARTNER

POSTTIDNING B

Avsändare:

STEN

Industrigatan 6

SE-291 36 Kristianstad

TRADITION & INNOVATION SEDAN 1901

**NILSSONS
STENHUGGERI**

Industrivägen 17, 294 39 Sölvesborg | Telefon: 0456-155 55 | mejl: info@nilssonssten.se | www.nilssonssten.se